

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

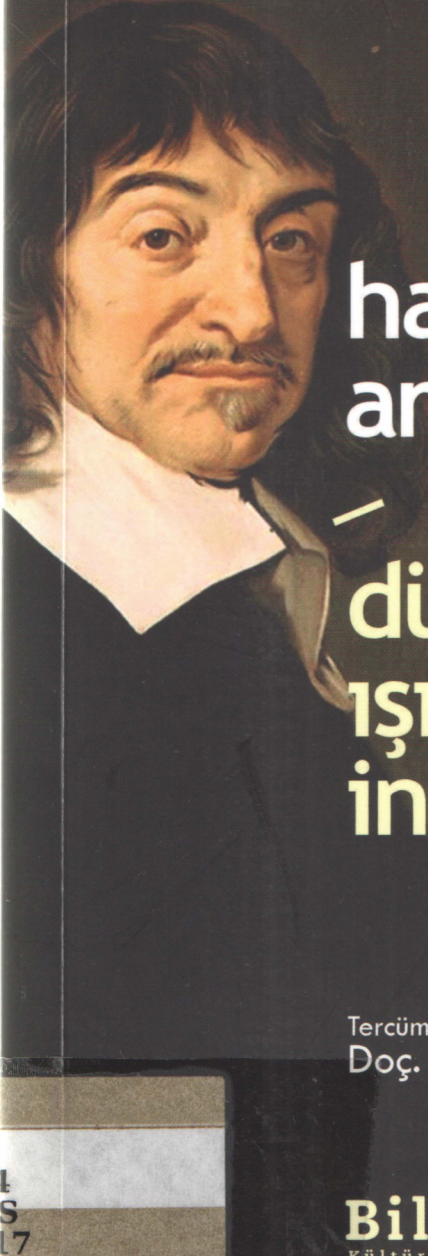
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

RENÉ DESCARTES

hakikatin araştırılması

dünya ya da ışık üzerine inceleme

Tercüme, açıklamalar ve dizin:
Doç. Dr. Atakan Altınörs

Bilge
Kültür-Sanat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu kitap, Descartes'ın *opus postumum*'u, yani ölümünden sonra yayımlanan eserleri arasında yer alan iki metnin çevirisini bir araya getiriyor. Bu metinlerden *Recherche de la Vérité par la lumière naturelle* başlığını taşıyan ilki, hayâli üç karakter (Eudoxe, Poliandre, Epistémon) arasında kurgulanmış bir diyalogdur. Descartes tamamını yazıp bitiremediği bu metninde, başta metodik şüphesi ve *cogito ergo sum* hükmünün şüphe götürmezliği olmak üzere felsefesinin ana hatlarını özetler. Descartes'ın bu metni üzerine ünlü Alman filozof Ernst Cassirer şu değerlendirmede bulunmuştur: «Descartes'ın hiçbir yazısı, hatta *Metot Üzerine Konuşma* bile, onun düşünce evrenine giriş için bize daha iyi bir yaklaşım noktası sunamaz».

Descartes'ın *Le Monde ou Traité de la lumière* başlıklı metni de bitmemiş bir eser projesidir. Madde, uzay, atalet, hareket, ışık gibi fizik konularını ve maddenin, kütlenin ve hareketin korunumu gibi doğa yasalarını incelediği bu eserini tamamlamaktan, 1633 yılının Haziran ayında aldığı, Galilei'nin Engizisyon tarafından yargılandığı haberi üzerine vazgeçmiştir. Zira bu eserinde o da Galilei gibi dünyanın güneş çevresinde döndüğünü savunmaya niyetlidir ve hakkında çıkarılmış "ateist" söylentisinden de zaten fevkalade tedirgindir. Descartes'ın bir kovuşturmayla uğramamak için ne kadar ihtiyatlı yazdığı, *Dünya ya da Işık Üzerine İnceleme*'de görülmektedir: Mevcut dünyadan değil, hayâl ürünü bir dünyadan söz ediyormuş gibi yazar. Bu ihtiyatlı tavrını Latince «*larvatus prodeo*» (maske takarak ilerliyorum) ifadesiyle de bizzat vurgulamıştır.

ISBN: 978-605-9521-56-7

9 786059 521567

HAKİKATİN ARAŞTIRILMASI

&

**DÜNYA YA DA IŞIK ÜZERİNE
İNCELEME**

YAYIN NO: 856

**Hakikatin Araştırılması
&
Dünya ya da Işık Üzerine İnceleme
René Descartes**

**Özgün Adı: *Recherche de la Vérité la lumière naturelle
Le Monde ou Traité de la lumière***

**© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228**

**1. Basım: Paradigma Yay. 2011
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Ekim 2017**

ISBN: 978 - 605 - 9521 - 56 - 7

Genel Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Kapak: *Kenan Özcan*

Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*

Baskı: *Alemdar Ofset*

***Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 29-30 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 544 23 09***

Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

Cilt: *Çevik Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

FİTRÎ / TABİÎ IŞIKLA HAKİKATİN ARAŞTIRILMASI

(Recherche de la Vérité par la lumière naturelle)

&

DÜNYA YA DA IŞIK ÜZERİNE İNCELEME

(Le Monde ou Traité de la lumière)

RENÉ DESCARTES

LÜLEBURGAZ SOKULLU MEHMET PAŞA İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No	24864
Konu No	194 DES 2017

Tercüme, açıklamalar ve dizin.

Doç. Dr. Atakan Altınörs

Bilge
Kültür • Sanat

RENÉ DESCARTES: 1596'da La Haye'de dünyaya geldi. Babası Brötonya yüksek mahkemesinde görevli bir hâkim olan Joachim Descartes'tı. Kızlık soyadı Brochard olan annesi Jeanne, küçük René'yi doğurduktan bir yıl sonra 16 Mayıs 1597'de beşinci çocuğunu doğururken hayata veda etti. Babası, sağlık açısından çok talihsiz doğmuş oğlu René'nin bir sütanne tarafından özenle bakılmasını sağladı. Sekiz yaşına girdiğinde, onu La Flèche kolejine (yatılı olarak) kaydettirdi. Descartes kolejden on yedi yaşında mezun olur olmaz Paris'e geldi. Orada ilk zamanlarda eğlenceli bir hayat tarzını benimsediyse de bu dönem pek uzun sürmedi ve hukuk tahsil etmek üzere Poitiers'e gitti. Hukuk diplomasını almasını takip eden yıl, Hollanda'da Prens Maurice de Nassau komutasındaki orduya yazılarak subay olarak görev aldı. Descartes orada geçirdiği iki yılın ardından Hollanda'dan Almanya'ya geçti ve Bavyera Dükalığı'nın birliklerine katılarak Otuz Yıl Savaşları'nın ilk çarpışmalarında muharebe meydanlarında bulundu. Ordudan ayrıldıktan sonra da seyahatlerine devam etti: Kuzey Avrupa'da bir süre dolaştıktan sonra güneye, İtalya'ya geçti. Önce Venedik'te, ardından da Roma'da bir süre kaldı. İtalya'dan Fransa'ya dönüşünde, Suse vadisinden geçerek yoluna devam etti ve meteorolojik gözlemler yaptı. Kısa süre sonra da Kardinal Bérulle ile tanışma ve sohbet etme fırsatı buldu. Bu görüşmesinin ardından, artık çalışmalarını tamamen felsefeye vakfetmeye karar verdi. 1628'de, bilimsel ve felsefi çalışmalarını rahatsız edilmeden sürdürebilmek amacıyla Hollanda'ya döndü. Orada geçirdiği uzun yıllardan sonra Hollanda'da bile (!) ilâhiyatçıların şimşeklerini üstüne çekti. Nihayet, nicedir Kraliçe Elisabeth tarafından ısrarla davet edildiği İsveç'e, Stockholm'e göçtü. Doğuştan akciğer zafiyeti olan Descartes, yörenin sert iklimine ayak uydurmakta zorlandı. Stockholm'e gelişinin üstünden henüz dört ay geçtiği hâlde zatürreye yakalanarak 11 Şubat 1650'de hayata veda etti.

ATAKAN ALTINÖRS (DOÇ. DR.): Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi. Yayımlanmış bazı çevirileri şunlardır: *Dilin Kökeni Üzerine* (Ernest Renan'dan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Neşenin Gücü* (Frédéric Lenoir'dan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Mutluluk Üstüne* (Frédéric Lenoir'dan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Ya Zaman Var Olmasaydı?* (Carlo Rovelli'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Miletli Anaksimandros* (Carlo Rovelli'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Analitik Felsefe* (Jean-Gérard Rossi'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Dilin Kökenleri* (Pascal Picq ve diğerlerinden çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Sihirli Matematikte 80 Küçük Deneme* (Dominique Souder'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Descartes* (Alfred Fouillée'den çeviri, Efil Yay.), *John Locke* (Jean Didier'den çeviri, Paradigma Yay.), *Monadoloji&Metafizik Üzerine Konuşma* (Leibniz'den çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *İdea Nedir?* (Nayla Farouki'den çeviri, Say Yay.), *Ricoeur Sözlüğü* (Olivier Abel'den çeviri, Say Yay.), *Metafiziğe Giriş* (Bergson'dan çeviri, Paradigma Yay.), *Metot Üzerine Konuşma* (Descartes'tan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Hakikatin Araştırılması* (Descartes'tan çeviri, Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Zaman ve Anlatı 4. cilt* (Ricoeur'den çeviri, Yapı-Kredi Yay.). Altınörs'ün üç de telif kitabı bulunmaktadır: *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz* (Bilge Kültür-Sanat Yay.), *Dil Felsefesi Tartışmaları* (Bilge Kültür-Sanat Yay.), *50 Soruda Dil Felsefesi* (Bilim ve Gelecek Kitaplığı Yay.).

İÇİNDEKİLER

İkinci Basıma Önsöz.....	9
Sunuş.....	11
Fıtrî/Tabiî Işıkla Hakikatin Araştırılması	13
Çevirenin Notu.....	15
Dünya ya da Işık Üzerine İnceleme.....	17
Çevirenin Notu.....	21
Descartes'ın Hayatı ve Eserleri.....	78
Faydalanılan Kaynaklar.....	92
Dizin.....	95

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Çevirimin ilk basımı, üstünden geçen altı yılın ardından tükendi. İlk basımda, (bu çeviriyle meşgul olduğum sıralarda kadar birçok filozofun “... üstüne deneme” başlıklı kitabını karşılaştırmalı olarak okuduğumdan) “*traité*”yi sehven “deneme” diye çevirivermişim: Elinizdeki yeni basımda “inceleme” şeklinde tashih ettim. Descartes’ın felsefesine giriş için ideal bir metin olan *Recherche de la Vérité par la lumière naturelle* ile, onun dünyanın yapısı ve fizik hakkındaki fikirlerinin ana hatlarını sunan *Le Monde ou Traité de la lumière* başlıklı metni bir araya getiren kitabımızın bu yeni basımının, felsefeyi ve bilim tarihini sevenlere mütevazı bir kaynak teşkil etmesi umuduyla...

SUNUŞ

Bu kitap, Descartes'ın *opus postumum*'u, yani ölümünden sonra yayımlanan eserleri arasında yer alan iki metnin çevirisini bir araya getiriyor. Bu metinlerden *Recherche de la Vérité par la lumière naturelle* başlığını taşıyan ilki, hayâlî üç karakter (Eudoxe, Polian-dre, Epistémon) arasında kurgulanmış bir diyalogdur. Descartes tamamını yazıp bitiremediği bu metninde, başta metodik şüphesi ve *cogito ergo sum* hükmünün şüphe götürmezliği olmak üzere felsefesinin ana hatla-rını özetler. Descartes'ın bu metni üzerine ünlü Alman filozof Ernst Cassirer şu değerlendirmede bulunmuş-tur: «Descartes'ın hiçbir yazısı, hatta *Metot Üzerine Ko-nuşma* bile, onun düşünce evrenine giriş için bize daha iyi bir yaklaşım noktası sunamaz».

Descartes'ın *Le Monde ou Traité de la lumière* başlıklı metni de bitmemiş bir eser projesidir. Madde, uzay, atalet, hareket, ışık gibi fizik konularını ve maddenin, kütlelenin ve hareketin korunumu gibi doğa yasalarını incelediği bu eserini tamamlamaktan, 1633 yılının Ha-ziran ayında aldığı, Galilei'nin Engizisyon tarafından yargılandığı haberi üzerine vazgeçmiştir. Zira bu ese-rinde o da Galilei gibi dünyanın güneş çevresinde dön-düğünü savunmaya niyetlidir ve hakkında çıkarılmış

“ateist” söylentisinden de zaten fevkalade tedirgindir. Descartes’ın bir kovuşturmaya uğramamak için ne kadar ihtiyatlı yazdığı, *Dünya ya da Işık üzerine İnceleme*’de görülmektedir: mevcut dünyadan değil, hayâl ürünü bir dünyadan söz ediyormuş gibi yazar. Bu ihtiyatlı tavrını Latince «*larvatus prodeo*» (maske takarak ilerliyorum) ifadesiyle de bizzat vurgulamıştır.

Descartes’ın *Metot Üzerine Konuşma*’sını çevirirken okuduğum bu iki metni, dilimize çevirmenin faydalı olacağını düşünerek işe koyuldum. Sonunda bu kitap ortaya çıktı. Kitapta bazı terimlerin hem geleneksel hem de güncel karşılıklarını, taksim işaretinden yararlanarak yan yana kullandım: muhayyile/imgeleme yetisi, arızî/ilineksel, vb. gibi. Bazı kelimelerin yanında köşeli parantez içinde Fransızca orijinalini de verdim. Yine köşeli parantezi, metnin orijinalinde olmayan ama Türkçe’nin mantığının gerektirdiği eklemelerimi belirtmek üzere, [konumuza dönersek-çev.] şeklinde kullandım. Gerekli gördüğüm yerlerde kendi açıklamalarımı dipnot düştüm ve (çev.) ibaresiyle belirttim. Kitabın sonuna Descartes’ın hayatı ve eserleriyle ilgili bir yazı ile bir kavramlar dizini ekledim. Kitabın Descartes’ın düşüncelerine, felsefeye, bilim tarihine ilgi duyan değerli okurlara küçük bir kaynak olması umuduyla...

Atakan Altınörs
Ortaköy, 2011

FİTRÎ/TABÎÎ İŞIKLA HAKİKATİN ARAŞTIRILMASI

Fitrî ışık tamamen saftır ve ne dinin ne de felsefenin yardımına başvurmadan, sıradan insanın aklını kurcalayabilecek her şey üzerine edinmesi gereken kanaatleri tayin eder ve en ilginç bilimlerin sırlarına nüfuz eder.

Çevirenin Notu

Descartes'ın *Recherche de la Vérité par la lumière naturelle* başlıklı metnini hangi döneminde yazdığı, ihtilâflı bir konudur. Charles Adam, 1641 senesinde, Hollanda'da kaleme alınmış olmasını kuvvetle muhtemel bulurken Adrien Baillet, hayatının son yıllarında yazdığına hükmeder. Metin iki parçanın bileşiminden oluşuyor. İlki, Descartes'ın İsveç Sarayı'ndaki vefatının ardından el yazmaları arasında bulunan, ama sonra da tam iki asır boyunca akıbeti meçhul kalan Fransızca parçasıdır. İlk kez 1701'de basılan Descartes'ın mektupları ve geride bıraktığı el yazmaları arasında, metnin -bu kitaptaki hâlinin- Latince tercümesi yer alır. Fransızca ilk parça ise Leibniz'in terekesinin saklandığı Hannover Kütüphanesi'nde, tâ 1894'te gün ışığına çıkar. Sonuç itibariyle, çevirimizde kullandığımız ve Kaynakça'da belirttiğimiz Fransızca metin, Hannover'deki Fransızca ilk parça ile 1701'de basılmış Latince tercümenin ikinci parçasının çevirisinden oluşmaktadır. Bendeniz, çevirimde Fransızca'yı esas almakla birlikte, ikinci parçayı elimden geldiğince Latince'sinden de kontrol ettim: bilhassa, “açık”, “seçik”, vb. kilit önemi haiz kavramlarda şaşmaz bir çeviri olmasına özen gösterdim. Başlığını *Fitrî/Tabîî*

Işıkla Hakikatin Araştırılması şeklinde çevirdim, çünkü dikkatli okurun da gözünden kaçmayacağı üzere, Descartes metninde bahse konu olan ışığı, salt veya saf “aklın ışığı” anlamında kullanır. Buna “doğal ışıık” veya “tabiat ışığı” demek ise, Descartes’ın kastından başka çağrışımlara neden olur; söz gelimi, üzerinde yaşadığımız doğayı anlamaya sebebiyet verebilir. Bu yüzden, “yapımıza has” anlamında fitrî/tabîî terim çiftini kullanmayı yeğledim.

FİTRÎ/TABİÎ İŞIKLA HAKİKATİN ARAŞTIRILMASI

Ortalama bir insan, ne bütün kitapları okumuş olma-ya ne de okullarda okutulan her şeyi inceden inceye öğrenmiş olmaya muhtaçtır. Hatta kitaplara fazla zaman ayırması, ortalama insanın eğitimini bozacak bir şeydir. Yapması gereken başka pek çok şey vardır ve ömrünün en büyük bölümünü iyi işler yapmaya ayıracak şekilde idareli kullanmak durumundadır ki bu da sadece kendi aklının ona öğreteceği dersleri almasıyla olur. Fakat insan dünyaya geldiğinde cahildir ve ilk yaşlarındaki bilgileri yalnızca zayıf duyularına ve öğretmenlerinin otoritesine dayandığından, aklı henüz muhayyilesinin/imgeleme yetisinin üzerinde imparatorluk kurmadığı dönemde, muhayyilesinin yalan yanlış bir sürü ideayla dolmamış olması neredeyse imkânsızdır; öyle ki, sonradan, zihninde yer etmiş yalan yanlış öğretileri ayıklamak için olduğu kadar, sağlam bir bilimin tohumlarını ekmek ve bilgilerini erişebileceği en yüksek seviyeye taşıyabilmenin yollarını keşfetmek için de fitrî/tabîî bir iyiliğe veyahut bilge bir insandan düzenli dersler almaya ihtiyaç duyar.

İşbu eserde, bu yolların hangileri olduğunu öğretmeyi ve fitratımızın/tabiatımızın hakikî zenginliklerini

de her birimizin bizzat bulabileceği yola ve başka birinden ödünç alması gerekmeyen, hayatını çekip çevirmek için muhtaç olduğu bilime işaret ederek meydana çıkarmayı amaç edindim; öyle ki bu bilimi tatbik ederek en sonunda, insan aklının sahip olabileceği en merak uyandırıcı bilimleri kazanalım.

Fakat, söyleyeceklerim, sizin zihninizde inandırıcı bulunmayacak ölçüde şaşkınlık uyandırıp da maksadımın büyüklüğü es geçilmesin diye, kalkıştığım işin, insanda uyandırabileceği izlenim kadar zor olmadığını size baştan bildireyim. Sahiden de, insan zihninin erişebileceği menzili aşmayan bilgiler kendi arasında öyle harikulade bir bağ ile birbirine bağlıdır ve öyle zorunlu sonuçlarla birbirinden tümdengelimle çıkarılabilir ki, onları bulmak için aman aman bir sanata ve beceriye lüzum yoktur; yeter ki en basitten başlayarak en yüksek bilgilere derece derece yükselmek öğrenilsin. Benim burada son derece açık ve alelâde bir muhakeme zinciri yardımıyla göstermeyi isteyeceğim şey de işte budur; öyle ki her bir okur, şayet benim saptayacaklarımla aynı şeylere varmaz ise, bunun sadece, gereken yerlere dikkatini yöneltmediği için ve de düşüncelerini benim kendi düşüncemi yönlendirdiğim objelerin aynılarına yönlendirmede olduğu için böyle olduğuna hükmedecektir; ve yine, benim keşfetmiş olduğum hakikatler vesilesiyle, uzun zamandır birçok kişinin arayıp da bulamadığı bir defineyi tesadüfen ayağı takılarak bulan bir köylünün lâıyk olduğundan daha büyük bir şâna lâıyk olmayacağıma hükmedecektir.

Ve de kesinlikle, bu tür bir işi benden daha iyi başarak nice muhteşem kafa arasında bu ayrımı yapmaya

tenezzül edecek bir kişi bile çıkmamış olmasını ve hemen hemen hepsinin ana yol dururken çalılıklarla kayalıklar arasındakine sapıp yolunu kaybeden yolcular gibi davranmış olmasını hayretle karşılıyorum.

Fakat ben, başkalarınca bilgisine erişilebilmiş ya da [tersine-çev.] erişilememiş şeyleri incelemek istemiyorum. Şunu kaydetmekle yetineceğim: Arzu edilebilir bütün bilim her ne kadar kitaplarda olsa bile, onların ihtiva ettiği iyi yanlar o kadar çok lüzumsuz şeyle harmanlanmış ve yığınla koca cilde serpiştirilmiştir ki okumak için insan ömrünün imkân verdiğiinden daha fazla zaman ve onlarda faydalı olan yanları teşhis etmek için ise bizzat bulabilmemiz için gerekenden fazla deha lazım.

Okurun kısa/kestirme bir yol ile karşı karşıya kalmaktan hiddete kapılmayacağı ve her ne kadar onları Eflâtun'dan ya da Aristoteles'ten ödünç almadıysam da tıpkı bir gümüş sikkenin bir köylünün kesesinden veya gömülü küpünden çıkmakla kıymetini yitirmeyeceğindeki gibi, değeri bizzat kendinden gelen ve burada ileri sürecek olduğum hakikatleri begeneceği umudunu bana veren de budur. Hatta o hakikatleri, bütün insanlara aynı oranda faydalı kılmaya da çalıştım. Bu maksada yönelik olarak ise, her bir kişinin en iyi bildiğine inandığı şeyleri samimiyetle arkadaşlarına anlattığı sohbetlerde kullanılandan daha elverişli bir üslup bulamadım. Eudoxe¹, Poliandre² ve

- 1 Eudoxe [okunuşu: ödoks] Yunanca “zan/sanı” anlamına gelen doxa kelimesinin önüne, “iyi” anlamına gelen “eu-” ön takısıyla yapılmış bir isim: “hüsñüzan”, “iyi sanı”. (çev.)
- 2 Poliandre [okunuşu: polyandr] Fransızca'da “çok kocalı” anlamına gelir. (çev.)

Epistémon³ adları altında şöyle kişileştirmeler yaptım: ilki vasat bir zekâyla donatılmış, ama muhakemesi hiçbir yanlış kanaatle bozulmamış, tamamen ilk doğduğu günden kadar saf/temiz bir akla sahiptir ve oturduğu kır evinde onu, asrın en yüksek ve seçkin zekâsı olan iki adam ziyaret eder; ziyaretçilerden birinin (Poliandre) okumuşluğu yoktur, diğeryse (Epistémon) tam aksine okullarda öğrenilebilen her şeyi fevkalade bilmektedir. Ve her bir okurun gönlünce hayâlinde canlandırabileceği, yörenin özellikleri, çevresel koşullar gibi [konu dışındaki-çev.] başka konuşmaları arasından sadece asıl konuya yönelik kavrayışlarını açıklığa kavuşturacak olanlara yer vereceğim. Üçünün, bu iki kitabın sonuna kadar inceleyecekleri konunun tam can alıcı noktasına geldikleri yerden başlatıyorum.

3 Epistémon [okunuşu: epistemon] Yunanca “episteme” kelimesinden üretilmiş bir isim. (çev.)

POLIANDRE, EPISTEMON, EUDOXE

Poliandre – Bu güzel şeylerin hepsini Yunan ve Latin kitaplarında keşfetmiş olmanızdan dolayı sizi talihli görüyorum ve bana öyle geliyor ki bu derslere sizin kadar vakit ayırmış olsaydım, şimdiki durumum, melekler ile aranızdaki fark kadar değişik olurdu. Kitabî bilgilerin ruhu gevşettiğine inanmış ve küçücük yaşta beni saraya ve kışlalara yollamış ana-babamın hatasını affedemiyorum; şayet mülâkatınızdan da bir şey öğrenmez isem, bütün hayatım boyunca cehaletimden inim inim inleyeceğim.

Epistémon – Söyleşimizden öğreneceğiniz en iyi şey, bütün insanlarda ortak olan bilme arzusunun deva

• Descartes'ın bu diyalogdaki üç tiplemesinin, hayatı boyunca gözlemlediği insanlardan aldığı ilham kadar kendi iç dünyasının da ürünü olduğunu öne sürmem, elbette pek dahiyane bir tespit olmayacak. Bu cümlesinde de dışa vurduğu gibi, Descartes hukuk öğrenimini tamamlar tamamlamaz Hollanda'da Prens Maurice de Nassau komutasındaki orduya gönüllü olarak katılmıştır. Elli dört yıllık kısa ömrüne rağmen, modern felsefe ve bilimin kurucusu payesini hak etmeyi başarmış bu dehanın sonradan, orduda subay olarak geçen gençlik çağına yandığını anlamak güç değil. Alfred Fouillée'nin de belirttiği gibi, profesyonel askerlik Descartes'ın sonraları yaptığı "haysiyetli meslekler" sıralamasında, ancak alt sıralarda yer alacaktır. (Detaylı bilgi için bkz: Alfred Fouillée, *Descartes: hayatı ve eserleri*, Türkçe edisyon: Efil Yay., 2009)

bulmaz bir dert olduğudur; zira merak, bilimle birlikte daha da artar; eksiklerimiz, onları bildiğimiz oranda bize üzüntü verir ki siz bu noktada daha avantajlısınız, çünkü sizdeki noksanlıkları açıkça görmüyorsunuz.

Eudoxe – Nasıl olur da böylesine tahsilli olan siz, tabiatta, deva bulunamayacak cihanşümül/evrensel bir dert olduğuna inanabilirsiniz? Bana kalırsa, hangi ülke söz konusu olursa olsun herkesin açlığını ve susuzluğunu gidermeye yeterli meyveler ve pınarlar vardır; aynı şekilde, kafası çalışan herkesin merakını tatmin etmek için, her konu hakkında öğrenebileceği kâfi miktarda hakikat de vardır; ve kanımca, doymak bilmez bir merakla her daim alesta bir kafa da, ödem [hydropique] bağlamış bir vücuttan hiç de daha az hasta değildir.

Epistémon – Şurası doğrudur ki eskiden, arzularımızın bize imkânsız görünen şeylere kadar uzanamayacağının söylendiğini pekâlâ işitmiştim; âşikâr bir şekilde bizim menzilimizde bulunan ve sadece elverişli veya hoş olmakla kalmayıp hayatın çekip çevrilmesine de faydalı o kadar çok şey şey bilinebilir ki, hiç kimse-nin ondan daha fazlasını bilmeyi istemek için meşru gerekçelere hiç sahip olmamasına yetecek kadar bildiğine inanmam.

Eudoxe – Öyleyse kalkıp da artık herhangi bir şey öğrenmek için hiçbir arzu duymadığımı ve azıcık bilgimle eskiden Diyojen’in fiçisinde yaşadığı kadar memnun olduğumu ve de onun felsefesine de muhtaç olmadığımı iddia edersem, hakkımda ne diyeceksiniz? Gerçekten de, komşularımın tarlaları, burada bana ait olan ufacık toprağa dört taraftan sınır teşkil ettiği gibi,

komşularımın bilimi benim bilimimin sınırı değildir; ve bulduğu bütün hakikatleri gönlünce kullanan zihnim de keşfedilecek başka hakikatler olduğunu düşünmüyor ve kendi sınırları ötesinde yalnızca ot bitmez çöllerle ıssız dağlar bulunduğunu hayâl edecek kadar diğer bütün ülkelerden izole bir ülkenin kralınınkiyle aynı sükûnetle huzur buluyor.

Epistémon – Eğer bambaşka biri sizin gibi konuşsaydı, ona muhteşem bir ruh ve pek az meraklı biri diye bakardım; fakat bu yalnızlık içinde köşenize çekilmeyi tercih etmeniz ve cevherinizi parlatmaya pek özen göstermemeniz, çalım satma kuşkusunu sizden tamamen uzak tutuyor ve eskiden seyahate, bilginleri ziyaret etmeye, her bilimin ihtiva ettiği en büyük güçlükleri incelemeye adadığınız zaman, meraktan mahrum bulunmadığınızdan bizi emin kılıyor. Üstelik sizin pek hoşnut olduğunuzu da görüyor ve ilminizin de başkalarınınkinden gerçekten daha üstün olduğunu fark ediyorum.

Eudoxe – Hakkımda sahip olduğunuz iyi kanaate teşekkür ederim; ama nezaketinizi, sözlerime, yalnızca benim sözlerime inanmaya varacak kadar inanmanızı dileyip de kötüye kullanmak istemem. Yaygın inançtan bu denli uzak görüşler, o esnada söz konusu görüşlerin bazı uygulamaları/sonuçları [*effets*] gösterilemediğinde, ileri sürülmemelidir; bu yüzden, her ikinizden de, bildiğim şeylerin bir kısmını size sunabilmem için, bu güzel mevsimde burada konaklamayı lütfetmenizi rica ederim. Sadece, duyduğum memnuniyete imkân veren gerekçelerimi görüp tanıyacak olmanızdan değil, aynı zamanda onları öğrendikten

sonra çok memnuniyet duyacak olmanızdan da kendime övünç payı çıkarmaya cüret edeceğim.

Epistémon – Yana yakıla dilediğim bir yardımı geri çevirmek istemem.

Poliandre – Ve bendeniz de, her ne kadar bundan hiçbir fayda elde edemeyeceğim kanısında olsam da, bu söyleşide hazır bulunmaktan büyük bir zevk duyacağım.

Eudoxe – Tam aksine Poliandre, bu söyleşinin sizin için beyhude olmayacağına inanınız, çünkü zihniniz hiçbir ön yargıyla meşgul değil ve genellikle karşıt konumda saf tutan Epistémon’dan daha tarafsız bir zihni doğru tarafa çekmek bana daha kolay gelecek. Fakat, sizinle hakkında söyleşeceğim bilimin ne tür bir yapıda olduğunu daha rahat aktarabilmem için, bilimlerle, muhakemeden yardım almaksızın edinilen diller, tarih ve coğrafya gibi bilgiler ve genel olarak da sadece tecrübeye bağlı olan basit bilgiler arasında bulunan bir farklılığı size belirtmem izin vermenizi rica edeceğim. Dünyadaki her şeyi tecrübe etmek için insan ömrünün yetmeyeceğini pekâlâ biliyorum; böyle bir şeyi arzu etmenin delilik olduğuna ve sıradan bir insanın Yunanca’yı veya Latince’yi, İsveççe’den veya Brötonca’dan daha iyi bilmesi gerekmediği gibi, Roma-Cermen tarihini de Avrupa’daki herhangi bir ufak devletin tarihinden daha iyi bilmesinin gerekmediğine kaniyim. Ve de sıradan insanın boş vakitlerini sadece iyi ve yararlı işlere harcaması ve hafızasını da yalnızca en elzem şeylerle doldurması gerektiğini düşünüyorum. Önceden edindiğimiz bazı bilgiler üzerinde temellendirdiğimiz hükümlerden başka bir şey olmayan bilimlere gelince,

bunların bazıları harcîâlem ve herkesçe bilinen şeylerden, bazıları da pek az rastlanan ve özel olarak yapılan deneylerden elde edilir. Bu ikinci türden bilimlerin her birini burada tek tek ele almanın imkânsız olduğunu da itiraf edeyim. Zira bunu yapabilmek için, önce Hindistan'dan gelen bütün otlarla taşları incelemek, Zümrüdüanka'yı görmek, kısacası tabiatın harikulâde gizemlerinin hepsine âşina olmak gerekecektir. Ama ben eğer size, sıradan ve herkesçe bilinen şeylerden yola çıkarak varılabilecek hakikatleri açıklamak suretiyle, ileride kendi kendinize başka hakikatler bulmayı öğretebilirim, vaadimi kâfi oranda yerine getirmiş olacağıma inanıyorum.

Poliandre – Bana kalırsa, istenecek şey de zaten bundan ibarettir; ve bana, Ulûhiyet/Tanrısallık, ruh, erdemler ve onlara verilecek mükâfatlar, vb. ile ilgili, hakkında bilgi sahibi olmayan hiç kimseye rastlanmayacak kadar meşhur önermelerin bir kısmını öğretirseniz, memnun olacağım. O meşhur önermeleri, asalet unvanları geçmiş çağların yıkıntıları altında kalmış olmasında rağmen, yine de herkesçe pek namılı aileler olarak tanınan şu eski ailelere benzetiyorum. İnsan türünü, bütün o önermelere inanmaya yönelten ilk insanların, onları ispat etmek için harikulâde gerekçeler kullanmış olduğundan sahiden de hiç şüphem yok; fakat, söz konusu gerekçeler, o zamandan beri öyle az tekrarlanmış ki artık hiç kimse onları bilmez; hâlbuki, bunlar öyle mühim hakikatlerdir ki basiret [*prudence*] bizi, onları idrak etmek için öbür dünyaya göçmeyi beklemektense bu dünyada, aldanmak pahasına da olsa onlara körü körüne iman etmeye zorluyor.

Epistémon – Bana gelince, ben biraz daha meraklıyım ve hangi bilime yönelsem içinden çıkamadığım bazı özel konuları ve esasen de gizli ilimlerle, göz boyamacılıkla, büyücülükle, kısacası sihir sanatına atfedilen hayranlık uyandırıcı bütün icraat ile ilgili olanları bana açıklayasınız isterdim. Bunların hepsini bilmenin, ama kullanmak için değil, muhakememizin bilinmeyene duyduğu hayranlıkla dumura uğramaması için bilmenin faydalı olduğunu sanıyorum.

Eudoxe – Her ikinizi de memnun etmeye çalışacağım; ve sonuna kadar muhafaza edebileceğimiz bir sıra düzeni kullanabilmek için de, evvela, dünyanın ihtiva ettiği her şeyden, onları bizatihi/kendinde dikkate alarak bahsetmemizi arzu ediyorum Poliandre; ve Epistémon’un da sözümüzü mümkün olduğunca az kesmesi şatıyla, çünkü onun itirazları bizi sık sık konudan sapmaya mecbur edecektir. Ardından ise, bütün bu şeyleri yeniden, ama bu kez başka bir veçhesiyle, yani bizimle bağlantısında ve doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü denebilen hâllerıyla inceleyeceğiz. Epistémon da aramızdaki konuşmalardan aklında kalan bütün soru işaretlerini belirtmeye o zaman fırsat bulacaktır.

Poliandre – Öyleyse bize bunları açıklarken hangi sırayı izleyeceğinizi söyleyiniz.

Eudoxe – İnsan ruhuyla başlamak gerekecek, çünkü bütün bilgimiz oradan gelir; ve insan ruhunun yapısını ve ürettiği sonuçları inceledikten sonra da onun yaratıcısına [*auteur*] geçeceğiz. Yaratıcısının kim olduğunu ve dünyadaki her şeyi nasıl yarattığını anladıktan sonra ise, öbür varlıklar hakkında daha da kesin bir surette bildiklerimizi kaydedeceğiz; duyularımızın

şeyleri nasıl algıladığını ve bildiklerimizin nasıl doğru ya da yanlış olduğunu inceleyeceğiz. Ardından, insanların maddî objeler üstündeki çalışmalarını gözlerinizin önüne serecek ve size sanatın icat edebildiği en güçlü makineleri, en nadir otomatları, en iyi göz boyayan âletleri, en incelikli oyunları şaşkınlıkla ve hayranlıkla seyrettirdikten sonra onların hilelerini de açıklayacağım; ve onlar öyle basit hilelerdir ki insan yapısı değme eser bile sizde o andan itibaren hayranlık uyandırmayacak. Ardından, tabiatın eserlerine geçeceğim ve size tabiattaki bütün değişimlerin nedenini, niteliklerindeki çeşitliliği, özelliklerinin çeşitlerini, bitkilerin ve hayvanların ruhunun, bizim ruhumuzdan farklılığının kanıtını gösterdikten sonra duyulur şeylerin yapısını dikkatinize sunacağım. Göğe bakınca gözlemlenen fenomenler ve onlardan tümdengelimle çıkarılabilecek kesin sonuçları takiben, insanın pozitif olarak saptayamadığı şeylere dair en sağlıklı tahminler seviyesine çıkacağım; böylece, duyulur şeyler ile akledilir şeyler arasındaki bağlantıyı ve bunların da Yaratan ile ilişkisini, mahlûkatın ölümsüzlüğünü ve de onların kıyametten sonra ne olacağını değerlendirmeyi deneyeceğim. Ardından ise bu söyleşinin ikinci bölümüne geleceğiz ve bilimlerin hepsini tek tek ele alacağız; her birinde en sağlam olan şeyleri seçeceğiz ve bilimleri çok daha ileriye götürmek ve ortalama bir zekâ ile en ince zekâların keşfedebileceği şeyleri bulmak için bize gereken metodu geliştireceğiz. İdrakimizi böylece, hakikat üzerine mükemmelen muhakeme etmeye hazırladıktan sonra ise, iyilik ile kötülük arasındaki farkı belirleyerek ve erdem ile fenalık

arasındaki hakikî farkı gözden geçirerek irademizi kullanma alışkanlığını geliştirmemiz gerekecek. Bunu yapınca, umarım ki duyduğunuz bilme hırsınız bu kadar fazla olmayacaktır. Söylediklerimin hepsi de size o kadar iyi ispat edilmiş görünecektir ki, kafası çalışan sıradan bir insanın, bir çölde büyümüş olsa bile ve hiçbir zaman tabiat ışığından başka bir ışıkla aydınlanmış olmasa bile, aynı kanıtları tartarak bizimkinden farklı bir görüşe varmayacağına kani olacaksınız. Bu söyleşiye başlamak üzere, insanın ilk bilgisinin ne olduğunu ve o bilginin ruhun hangi bölümünde bulunduğunu ve de bundan önce niye iyi bilinmediğini incelemek gerekiyor.

Epistémon – Çocukların muhayyilesine/imgeleme yetisine, objelerin canlı imajlarına benzeyen idealarımızın resmedilmesi gereken boş bir levha olarak bakarsak bütün bunlar net biçimde izah edilir gibi geliyor. Duyular, akıllı ruhun [*esprit*] eğilimleri, hocalar ve zekâ, bu eseri işleyebilecek değişik ressamlardır ve aralarından ilk işlemeye başlayanlar da eseri tamamlamaya en az ehil olanlardır: Kusursuzluktan uzak duyular, kör içgüdüler ve budala dadılar. Söz konusu ressamlar arasında en iyisi ise en son katılır: Zekâ. Ama o da yıllar boyunca çiraklık etmeye ve ustalarının hatalarından birini düzeltmeye kalkışmadan önce, uzun zaman onların izinden gitmeye mecburdur. Bana göre, bilime varmada önümüze çıkan güçlüklerin başlıca nedenlerinden biri de budur. Duyularımız gerçekten de ancak pek kaba ve harcıâlem şeyleri algılar. İçgüdülerimiz tamamen yozlaşmıştır. Hocalara gelince, aralarında muhakkak ki iyileri de bulunmakla birlikte,

bizi kendi muhakemelerine âdeta iman etmeye zorlarlar ve bir muhakemeyi enine boyuna irdelemeye imkân veren tek melekemiz olan aklımızla onların muhakemelerini incelememizi beklemeden hükümlerini peş peşe sıralarlar. Ama akıl, taslağı çıraklarca çizilmiş bir tabloyu düzgünce tamamlamak üzere yardıma çağrılan usta bir ressamı benzer: Sanatın bütün kurallarını istediği kadar kullansın, ha şu çizgiyi ha bu çizgiyi düzeltmeye ve sonunda da eksik çizgileri eklemeye ne kadar emek verirse versin, o tabloda yine de kusurlar kalmasını engelleyemez; çünkü resmin taslağı ilke olarak yanlış çizilmiş, resimdeki figürler yanlış konumlandırılmış ve orantılandırma özen gösterilmeden yapılmıştır.

Eudoxe – Kıyaslamanız bizi durduran ilk engeli mükemmelen ortaya koyuyor; ama o engelden kaçınmanın yolunu göstermiyorsunuz. Söz konusu yol da bana göre şudur: Nasıl ki ressamınız, onu düzeltmekle vakit kaybetmektense tablodaki bütün taslak çizimi sildikten sonra her şeye yeni baştan başlamakla daha iyi ederse, aynı şekilde, insanların hepsi de aklın kemâle erdiği yaşa gelince, o zamana kadar muhayyilesine nakşedilmiş olan bütün gayri-muhakkak [*inexactes*] fikirleri oradan silme hedefini önüne koymalı ve aklının var gücünü yeni fikirler geliştirmeye cidden seferber etmelidir. Bu yol onları kemâle götürmezse de en azından kabahati duyularının zayıflığının veya fitratlarındaki eksikliklerin üstüne atmaya hakları kalmayacaktır.

Epistémon – Bu kolayca uygulanabilseydi en iyi yol olurdu; fakat, muhayyilemize yerleşen ilk kanıların

onda ne kadar derin izler bırakarak kabul edildiğini ve bazı güçlü gerekçelerin desteğinden faydalanmazsa irademizin tek başına o izleri silmeye yetmeyeceğini bilmiyor değilsiniz.

Eudoxe – Size öğretmeye çalışacağım tam da bu gerekçelerden birkaçıdır; ve şayet bu söyleşiden bir fayda sağlamak istiyorsanız, tüm dikkatinizi üzerimde yoğunlaştırmalı ve edinmiş olduğu bütün sözde bilgileri boşaltmaya başlayabileyim diye önce Poliandre ile sohbet etmeme izin vermelisiniz. Mevcut bilgileri onu tatmin etmediğinden sözde bilgiler olsa gerek; onları, temelleri sağlam olmayan ve kötü inşa edilmiş binalara benzetiyorum. Onları yıkıp, yenisini inşa etmek için yeni temeller atmaktan daha iyi bir çare de görmüyorum. Zira ben, esasen, yenisini kuramadıklarından sadece eski eserleri tadilattan geçirmekle meşgul pek marifetli olmayan zanaatkârlar arasına katılmak istemem. Fakat, Poliandre, insanların bilmeye muktedir olduğu bütün hakikatlerden hangilerinin en kesin ve bilinmesi en kolay olduğunu benimle birlikte incelemeyi lütfederseniz, bu binayı yıkmakla uğraşırken bir yandan da maksadımıza uygun temeli atar ve inşaat için en sağlam malzemeyi hazırlayabiliriz.

Poliandre – Duyulur/hissedilir şeylerin (bununla, görülür ve dokunulur şeyleri kastediyorum) diğerlerinin hepsinden daha kesin olduğundan şüphe edebilecek kimse var mıdır? Tanrı ve Ruhumuz hakkında söylenenler içinde birkaç şeyi de bu kadar açıkça bana gösterebilerseniz çok hayret edeceğim.

Eudoxe – Şimdi benim yapacağımı umduğum şey de işte bu; ve insanların bilimlerin temelini duyuların

[sözümona-çev.] kesinliğine dayandıracak kadar saf olmaları bana şaşırtıcı geliyor. Duyuların bizi bazen aldattığını bilmeyen kimse yoktur ve mademki duyularımız bizi bir kez olsun yanılgıya düşürmüştür, bir daha onlara güvenmemekte son derece haklı oluruz.

Poliandre – Duyuların şu sebeplerle bizi bazen yanılttığını iyi biliyorum: rahatsızlandıklarında, meselâ hasta biri bütün etlerin acı olduğunu zanneder; objeden çok uzakta olduğunda, meselâ yıldızlar bize gerçek hâllerindeki kadar büyük görünmez; yahut da genel olarak, yaratılışlarına uygun biçimde serbestçe kullanılmadıklarında. Fakat, duyuların bütün kusurlarının kolayca farkına varılır ve bu kusurlar, sizi gördüğüme, bu bahçede gezindiğimize, güneşin aydınlattığına, kısacası duyularımın bana mutat olarak sunduğu her şeyin doğruluğuna kani olmama engel değildir.

Eudoxe – Mademki haydi haydi farkına varacağınız birtakım durumlar kadar, öyle olduğunu fark etmeyeceğiniz başka durumlar vesilesiyle de duyularınızın sizi yanılttığını söylemem onlar vasıtasıyla yanıltılmaktan endişelenmenize kâfi gelmedi, daha da ileriye gideceğim ve size, kendilerini su dolu vazo zanneden veya bedenlerinin herhangi bir kısmının devasa büyüklükte olduğunu düşünen kimseler gibi bir melankoliği hiç mi görmediniz diye soracağım; vücutlarını hayâl ettikleri şekilde gördüklerine ve dokunarak da aynı öyle hissettiklerine yemin eder. Bununla birlikte, aklı başında biri çıkıp da örneğimizdeki adamlara, kendi kanaatine beslediği inanç bakımından elinde onlardan daha fazla kanıt bulunmadığını, çünkü hepsinin duyuların ve muhayyilenin verilerine

eşit oranda dayandığını söyleyecek olsa, o adamların buna kızacağı veya güceneceği de muhakkaktır. Fakat işi oraya kadar götürmeyelim; şimdi ben kalkıp size, diğer insanların hepsi gibi uyumak zorunda olduğunuzu ve beni gördüğünüzü, bu bahçede gezindiğinizi, güneşin aydınlattığını, kısacası bugün burada açıkça gördüğünüzü sandığınız bir sürü şeyi uyurken kafanızda kurabileceğinizi söylesem buna kızabilirsiniz. Eski komedyalardaki şu repliği hiç duymadınız mı: “Biri beni çimdiklesin!”. Hayatınızın devamlı bir uyku olmadığından, duyular vasıtasıyla öğrendiğiniz her şeyin, uyuduğunuz sıradaki gibi yanlış olmadığından nasıl emin olabilirsiniz? Hele hele de, yüce bir Varlık tarafından yaratıldığınızı ve gücü her şeye yeten o Varlığın da sizi, [bir önceki cümlede geçen faraziye-de-çev.] dile getirdiğim bir hâlde yaratmasının, kendinizi olduğunuzu sandığınız hâldeki gibi yaratmasından daha zor gelmeyeceğini bilirken!

Poliandre – İşte, kesinlikle Epistémon’un bütün bildiklerini tepetaklak etmeye yetecek gerekçeler; elbette, söylenenleri eğer dikkatle takip ettiyse. Bana gelince, ne en ufak bir öğrenim gördüğümünden ne de aklımı duyulur şeylerden çekebilme alışkanlığı geliştirdiğimden, gücümü aşan tefekkürlere dalmaya kalkarsam, kafayı oynatırım diye korkuyorum.

Epistémon – Bu muhakeme tarzında fazla ilerilere gitmenin çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Bu tür toptan şüpheler bizi doğruca Sokrates’in cehaletine

* Metnin orijinalindeki bu replik, kelimesi kelimesine böyle değil, ama Türkçe’ye bir piyes repliği olarak bu şekilde çevirmenin uygun olacağını düşündüm. (çev.)

[*ignorance*] ya da Pyrrhon'cuların kararsızlığına götürür ki bu da dipsiz bir kuyudur.

Eudoxe – İtiraf edeyim ki bir nehrin karşı kıyısına yol veren geçitlerini bilmeyenlerin rehbersiz geçmeye kalkışması ciddi tehlike arz eder ve pek çok kimse de boğulup gitmiştir. Ama benim bastığım yerleri takip ederseniz, endişeye hiç mahal kalmaz. Sahiden de, bu gibi endişeler birçok bilgin kişinin, bilim adına lâıyk olacak kadar sağlam ve kesin bilgilere kavuşmasına engel olmuştur; onlar, duyulur şeyler dışında inançlarını dayandırabilecekleri daha isabetli ve sağlam bir zemin bulunmadığını zannederek toprağı daha derin kazarak sıkı bir zemin aramak yerine binalarını kumun üstüne inşa etmiştir. Bizim durup kalmamız gereken yer de sakın ha burası değildir. İlerisi vardır: Size açıklayageldiğim gerekçeleri, dönüp de geriye doğru incelemeye yeltenmediğinizde, onlar ana hedeflerini tutturmuş olacak ki bu da benim erişmeyi istediğim hedeftir: yani, öne sürdüğüm gerekçelerin zihninize, savunma pozisyonuna geçmenizi sağlayacak kadar tesir etmesini. Gerekçelerim, mademki sizi her şeyden şüphe ettiriyor ve biliminizden bile daha şimdiden şüphe duyuyorsunuz, biliminizin, temellerinin gerekçelerimle alt üst olduğunu görmekten endişelenmenizi gerektirmeyecek kadar yanılmaz olmadığı gerçekten ortaya çıkıyor. Biliminizin kesinlikten yoksunluğunu size göstermekle onu alt üst etme hedefime ulaştığımı da yine gerekçelerim ispat ediyor. Fakat beni takip etmekten vazgeçmenizden duyduğum endişeyle size şunu açıkça belirteyim ki sizi korkuya sevk eden bu şüpheler, gecenin cılız ve solgun ışığında

beliren hayaletlere veya vehimlere benzer. Siz onlardan kaçarsanız korku yakanızı bırakmaz; ama, onlara yaklaşır ve dokunmak isterseniz, havadaki pustan ve gölgeden ibaret olduklarını görürsünüz ki ondan sonra da artık hayalet korkunuz kalmaz.

Poliandre – Öyle kabul edersek, ben sizin kanıtlarınızla yenilgiye uğrayarak bütün bu güçlükleri mümkün en büyük güçlükler olarak tasavvur etmeyi ve bütün hayatımın es kaza bir sanrıdan ibaret olup olmadığından, aynı şekilde zihnime sadece duyularla girdiğine inandığım bütün ideaların, tıpkı uyuduğumdaki veya gözlerimin kapalı, kulaklarımın tıkalı olduğundan emin bulunduğum sırada, kısacası duyularımdan hiçbirinin faal olmadığı sırada zihnimde meydana gelen idealar gibi, zihnimde kendiliğinden oluşup oluşamayacağından şüphelenmeyi uygulamak istiyorum. Bu surette yalnızca, dünyada siz var mısınız, bir arz mevcut mu, güneş var mı diye şüphe etmekle kalmayacağım, gözlerim, kulaklarım, bir bedenim var mı, hatta sizinle konuşuyor muyum, siz bana hitap ediyor musunuz diye de şüphe edeceğim; kısacası her şeyden şüphe edeceğim*.

Eudoxe – Bakıyorum ki sizi götürmek istediğim yere iyice hazırsınız; fakat, şimdi bundan çıkarmak istediğim sonuçlara dikkat etmenizin vaktidir. Görüyorsunuz ki bilgisi size yalnız duyulardan gelen her şeyden makulce şüphe edebilirsiniz; ama şüphenizden de şüphe edebilir misiniz? Şüphe ettiğinizden emin olmayabilir misiniz?

* Fransızca olan ilk parça burada bitiyor ve Latince parça başlıyor. (çev.)

Poliandre – İtiraf edeyim ki bunu hayretle karşılıyorum ve bende bu kadar az bulunan sağduyunun bana sağladığı pek az kavrayış bile, kesin şekilde hiçbir şeyi bilmediğimi, her şeyden şüphe ettiğimi ve hiçbir şeyden emin olmadığımı itiraf etmeye sürükleyecek bir aptallasıp kalma durumundan beni koruyor. Ama, bundan hangi sonucu çıkarmak istiyorsunuz? Bu kadar genele yayılacak bir hayretin neye yarayabileceğini görmüyorum. Böyle bir şüphenin de bizi nasıl daha ileri götürebilecek bir ilke olduğunu da görmüyorum. Hâlbuki sizin bu söyleşinin başındaki amacınız, aslında bizi şüphelerimizden kurtarmak ve Epistémon'un bütün âlimliğine rağmen bilmediği birtakım hakikatleri bize öğretmektir.

Eudoxe – Siz bana sadece dikkat buyurunuz; sizi umduğunuzdan daha ileriye sevk edeceğim. Gerçekten de, bu her şeyden şüpheden sabit ve değişmez bir nokta gibi yola çıkarak Tanrı'nın, sizin ve de dünyanın ihtiva ettiği her şeyin bilgisini türetmeye kararlıyım.

Poliandre – Muhakkak ki bunlar büyük vaatler ve zahmete de değecekler, yeter ki gerçekleştirin ve biz de talep ettiğiniz şeye uyalım. Yani siz de biz de sözlerimizde duralım.

Eudoxe – O hâlde, mademki şüphe duyduğunuzu inkâr edemiyorsunuz ve mademki bilakis, şüphe duyduğunuz kesin ve şayet şüphe duyduğunuzdan şüphelenemeyeceğiniz de kesin ise, var olduğunuz da, şüphelenen sizin var olduğu da doğrudur; ve bu o kadar doğrudur ki ondan artık şüphe duymanız mümkün değildir*.

* Bu cümleden itibaren, diyalogun mayoetik/doğurtucu üslubu değişiyor. Çünkü buraya kadar sonuç çıkarmasına yardımcı

Poliandre – Sizinle aynı kanıdayım; zira, var olmasam, şüphe de edemezdim.

Eudoxe – O hâlde varsınız ve var olduğunuzu da biliyorsunuz, çünkü şüphe ediyorsunuz.

Poliandre – Kesinlikle, bunların hepsi çok doğru.

Eudoxe – Lâkin, maksadınızdan sapmamayasınız diye yavaş yavaş ilerleyelim; böylece size dediğim gibi, ummadığınız kadar ilerlediğinizi göreceksiniz. [Konuya dönersek-çev.] Siz varsınız ve var olduğunuzu biliyorsunuz da, çünkü şüphe ettiğinizi biliyorsunuz. Ama, her şeyden şüphe eden siz, kendinizden şüphe edemiyorsunuz, o hâlde kimsiniz [nesiniz-çev.]?

Poliandre – Cevap zor değil ve sorularınıza doyurucu karşılıklar vereyim diye Epistémon yerine beni tercih ettiğinizi pekâlâ görüyorum. Cevaplanması çok kolay olan hiçbir soru sormamayı kafanıza koymuşsunuz. Öyleyse ben de size, bir insan olduğumu söyleyeceğim.

Eudoxe – Soruma dikkat göstermiyorsunuz ve bana verdiğiniz cevap da size ne kadar basit gelse bile, biraz daha sıkıştırmak isteyecek olsam, bizi bir zorluklar labirentine sokacak. Meselâ, Epistémon’a “insan nedir?” diye sorsaydım ve o da okullarda yapıldığı gibi “insan akıllı hayvandır” diye cevap verseydi; bunun üstüne de, ilkinden daha az karanlık olmayan bu iki terimi bize açıklamak için “metafizik” adı verilen seviyelerin hepsine sevk etseydi, kendimizi, çıkılması imkânsız bir labirentin içinde bulacaktık. Bu soru gerçekten de şu iki soruyu doğuruyor: birincisi hayvan nedir, ikincisi akıllı nedir? Ve üstelik hayvanın ne olduğunu açıklamak için

olduğu Poliandre’in yerine bizzat Eudoxe sonuç çıkarmaya başlıyor. (çev.)

kalkıp da bize, “canlı bir şeydir ve canlı da ruha sahip bir vücuttur, vücut ise cisimli bir cevherdir/tözdür” de-seydi, soruların bir soy ağacının dalları gibi çoğalarak ve çatallanarak sökün ettiğini görecektiniz; ve sonunda da bütün bu güzel sorular, hiçbir şeyi aydınlatmayacak ve bizi baştaki cehaletimizde bırakacak bir “döne döne aynı şeyleri deme”ye [*battologie*] varacaktır.

Epistémon – Âlimlerde daima hayranlık uyandırmış olan şu Porphyrios ağacını* küçümsediğinizi görmek beni üzüyor ve onca zamandır okullarda kabul göreni dışındaki bir yoldan Poliandre’a kim olduğunu göstermeyi istemeniz de beni kızdırdı. Bugüne kadar sahiden de, fitratımızın/yapımızın bütünlüğünü [*totalité*] oluşturan derecelerin hepsini gözlerimizin önüne art arda sererek, bu vasıta ile o derecelerde yukarıya çıkarak ve aşağıya inerek diğer varlıklarla aramızda müştereken sahip olduğumuz ve de onlardan ayrıldığımız yanlarımızı tanıyabilmemiz için ne olduğumuzu bize öğretmeye daha uygun ve iyi bir metot bulunamadı. Bilimimizin erişebildiği en yüksek nokta da budur.

* Porphyrios ağacı: Aristoteles’in mantığına bir giriş niteliğindeki *Isagoge* başlıklı çalışmada Porphyrios’un (m.s. 233-304) kavramları sınıflandırdığı (ve “beş tümel” diye andığı “cins”, “tür”, “ayrım”, “hassa/özellik” ve “âraz/ilinek” bakımından incelediği) hiyerarşik düzen. En üstte bulunan “cevher” kavramından aşağıya doğru açılan çatallardan inildiğinde, ilk çatalda “cisimli cevher” ve “cisimsiz cevher” bulunur; cisimli cevher kavramının altındaki çatallı ise “canlı” ve “cansız” olarak ikiye ayrılır. Böyle aşağıya doğru inen çatallar bir ağacın dallarına benzetilerek “Porphyrios ağacı” adı verilmiştir. Modern mantığın terimleriyle söylendiğinde, Porphyrios ağacındaki bir kavramın altına düşen kavramlar onun “kaplam”ını [*extension*], üstünde kalanlar ise “içlem”ini [*intension*] gösterir. (çev.)

Eudoxe – Okullarda ağır basan öğretim metodunu kötülemek bugüne kadar aklımın ucundan bile geçmediği gibi bundan sonra da böyle bir şeye niyetlenecek değilim; azıcık bildiğim ne varsa o metoda borçluyum ve okulda öğrendiğim her şeyin kesinlikten uzak olduğunu teşhis etmek için de yine o metottan faydalandım. Her ne kadar hocalarım bana kesinlik taşıyan hiçbir şey öğretmediyse de, o metodu öğretmiş olmalarından dolayı onlara minnettarım; onlara fazlasını da borçluyum, çünkü bana öğrettikleri şeyler, şüpheli olmaktansa akla biraz daha uygun olsaydı, belki de dahasını keşfedebileceken azıcık kanıtlarla yetinecektim ve bu da hakikati daha bir özenle araştırılmak yönünde beni daha az istekli kılacaktı. Bu nedenle, Poliandre’a yönelttiğim uyarı, onun cevabının sizi içine düşürdüğü karanlığı ve müphemliği göstermekte, onu gelecekteki sorularıma daha dikkatli kılmak kadar faydalı değildir. Hem bu nedenle hem de yolumuzu ikinci bir kez daha kaybetmeyelim diye sözüme kaldığım yerden devam edip Poliandre’a yeniden soruyorum: Her şeyden şüphe edebilen, ama kendisinden şüphe edemeyen o şey nedir?

Poliandre – Hâliyle bir insan olan ben diyerek sizi tatmin ettiğimi sanıyordum, ama şimdi görüyorum ki beklentimi iyi ayarlayamamışım. Bu cevabımın sizi tatmin etmediğini pekâlâ görüyorum ve doğrusu, şimdi bakınca cevabımın beni de tatmin etmediğini itiraf edeyim; bilhassa da onu biraz aydınlatmak ve anlamak istediğimizde içine düşebileceğimiz müşkül durumu ve kesinlikten yoksunluğu bana gösterdiğinizden beri. Gerçekten de, Epistémon ne derse desin, ben metafiziğin bu derecelerinin hepsinde çok karanlık ve

belirsiz noktalar görüyorum. Meselâ, biri kalkıp “beden cisimli bir cevherdir” deyip de cisimli cevherin ne olduğunu söylemezse, “cisimli” ve “cevher” kelimeleri bize “beden” kelimesinin öğreteceğinden fazla herhangi bir şey öğretmez. Aynı şekilde, başka biri de çıkıp, başta bedenin ve canlının ne olduğu açıklama-
dan, “canlı, ruhu olan bir bedendir/gövdedir” derse ve metafiziğin diğer bütün basamakları için de böyle yaparsa, bu durumda birtakım sözler telâffuz edilmiş ve hatta belli bir düzen içinde telâffuz edilmiş olabilir, ama bir şey anlatmış olmaz; zira bu, hem kavranmaya müsait hiçbir anlam taşımaz [*signifier*] hem de zihnimizde [*esprit*] açık ve seçik bir idea oluşturmaz. Ben de sorunuza cevap vermek üzere “bir insanım” dediğim sırada, bilmediğim, kimseden de duymadığım ve yalnızca onları icat edenlerin muhayyilesinde mevcut olduğunu sandığım yığınla skolastik varlığı aklıma bile

Fransızca’da “corps” kelimesi, hem beden, hem gövde, hem de vücut (ayrıca, cansız varlıklar için “cisim”) anlamına geliyor. O yüzden, orijinal ifadenin anlam çoğulluğunu böyle sunmaya çalıştım. Öyle ki, insan da, hayvan da, bitki de canlı olduğu hâlde, dilimizde, Fransızca’daki gibi tek bir kelimeyle “beden”i ve “gövde”yi kastetmek mümkün olmuyor. Bitkilerin ve hatta hayvanların bedeninden söz etmekse dilimizde uygun düşmüyor. Çünkü beden hep, Karyezyen felsefede ele alındığı karışıklık içinde “ruh”u çağırıştırıyor. Oysa, yine Kartezyen felsefede hayvanlar, ruhu olmayan makineler gibi mütalâa edilir. Dolayısıyla, hayvan için belki de en uygunu “vücut” demek olacaktır (Bu ayrımlar bağlamında yeri gelmişken, felsefe metinlerini edebiyat ile bir tutan; kavramsal ayrımlara vâkıf olmadıklarından, çocuksu bir naiflikle “beden” demeyi ilerililik, “vücut” demeyi ise tersi zanneden ve bu çocuksu zihniyetlerini ısrarla dayatan herkese bir selâm göndermeden edemeyeceğim).

Porphyrios ağacındaki en üstten en alt basamağa kadar yer alan kavramlar kastediliyor. (çev.)

getirmemiş; gördüğümüz, dokunduğumuz, hissettiğimiz, kendimizde tecrübe ettiğimiz şeylerden, kısacası en sıradan insanın da dünyanın en büyük filozofu kadar bildiği şeylerden, yani iki kol, iki bacak, bir baş ve insan gövdesi denen şeyi oluşturan diğer kısımların hepsinden müteşekkil ve de beslenen, yürüyen, hisseden ve düşünen belirli bir şey olduğumdan bahsetmiştim.

Eudoxe – Cevabınıza bakınca, sorumu iyi anlamadığınızı ve sorduğumdan fazlasına cevap verdiğinizi görüyorum. Daha önce kollarınızı, bacaklarınızı, başınızı ve insan makinesini meydana getiren diğer bütün kısımlarınızı şüphe ettiğiniz şeyler arasına koyduğunuzdan, hiçbir zaman mevcudiyetinden emin olmadığınızı bütün bu şeyler üzerine sizi sorgulamayı katiyen istememiştim. Öyleyse bana asıl şüphe eden olarak ne olduğunuzu söyleyiniz. Size sorgulamak istediğim de kesin olarak bilebileceğiniz tek şey olan bu husus idi.

Poliandre – Cevabımda yanıldığımı ve düşüncenizi iyi kavrayamadığım için de lüzumundan fazla ileri gittiğimi şimdi görüyorum. Bu beni ileride daha tedbirli kılacak ve aynı zamanda da bize öğretmek istediğiniz şeylerin bilgisine bizi basit ve rahat yollardan yavaş yavaş sevk ettiğiniz metodunuzun kesinliğine de hayran bırakıyor. Bununla birlikte, işlediğim hatayı da “talihli” diye adlandırmak yersiz olmayacak, zira onun sayesinde, şüphe eden hâlimle olduğum şeyin, katiyen, “bedenim” dediğim şey olmadığını çok iyi teşhis ediyorum. Dahası, bir bedene sahip olduğunu da bilmiyorum, çünkü ondan şüphe edebileceğimi bana gösterdiniz. Buna, bir vücudum olduğunu mutlak

surette inkâr edemeyeceğimi de ekliyorum. Gelgelelim, andığımız faraziyelerin hepsini olduğu gibi kabul etsek de, bu, mevcut olduğumdan emin bulunmama engel teşkil etmez. Aksine, o faraziyeler mevcut olduğuma ve bir beden/cisim olmadığuma dair kesinliği pekiştirir; yoksa, bedenimden şüphe ederken, bizzat kendimden de şüphe ederdim ki bu olacak iş değildir. Zira, mevcudiyetime tastamam kaniyim ve ona öylesine kaniyim ki ondan katiyen şüphe edemem.

Eudoxe – İşte mükemmel bir sunum ve onu kendinizden öyle güzel çıkararak sunuyorsunuz ki ben bile daha iyisini söyleyemezdim. Artık sadece kendinizi tamamen yine kendinize bırakıvermekten fazla bir şeye ihtiyacınız olmadığını iyice görüyorum; yine de sizi yolda tutmaya dikkat edeceğim. Dahası, en zorlu hakikatleri keşfetmek için, “sağduyu” diye adlandırılması âdet olmuş şeyin yeterli geleceğini kestiriyorum, yeter ki onu iyi kullanın; ve sizde de ondan arzu ettiğim kadar bulunduğunu gördüğümünden, söyleşimizin kalan kısmında size sadece tutmanız gereken yolu işaret edeceğim. O hâlde, bu ilk ilkeden hangi sonuçlar çıkacağını kendi gayretinizle bulmaya devam edin bakalım.

Poliandre – Bu ilke bana öyle verimli görünüyor ve o kadar çok şeyi birden bana sunuyor ki sanırım onları düzene sokmak için bayağı çalışmam gerekecek. Kim olduğumu ve şüphe eden beni incelemem ve bunu da eskiden ben olduğumu sandığım şeyle asla karıştırmamam yönünde bana yapmış olduğunuz bu uyarı, zihnimde [*esprit*] öyle ışıklar uyandırdı ve o andan itibaren de öyle karanlıkların dağılmasını sağladı ki bu meşalenin parlaklığıyla bende bulunanları göz ile

görülemeyeceği kadar tastamam görüyorum ve yine bende elle dokunulmayan o şeye sahip olduğumdan da, bir bedene sahip olduğumdan hiç bu denli emin olmadığım kadar emin oldum.

Eudoxe – Bu alevlenme her ne kadar Epistémon’un hoşuna gitmeyebilse de benim tarifsiz hoşuma gidiyor; siz Epistémon’u bu hatasından kurtarmadıkça ve bu ilkede içerildiğini söylediğiniz şeylerin bir kısmını gözlerinin önüne sermedikçe o, sizi aydınlatan meşalenin, yaklaşınca sönüp gidiveren saman alevine benzediğini ve sönünce de önceki karanlıklara, yani eski bilgisizliğinize düşeceğinize inanacak veya hiç değilse bundan endişe edecektir. Ve de hiç tahsil görmemiş, filozofların kitaplarının kapağını bile açmamış olan sizin bu kadar az bir emekle aniden bilgin kesilmeniz, mutlaka harikulâde bir şey olacaktır. Dolayısıyla da, Epistémon’un bu şekilde hükümde bulunmasına hiç şaşmamalıyız.

Epistémon – Evet, öyle düşündüğümü itiraf edeyim ve felsefenin öğrettiği büyük hakikatler üzerine hiç tefekkür etmemiş olan Poliandre gibi birinin en ufak bir hakikati keşfederken bunca kendinden geçmesi karşısında bir vecde [*enthousiasme*] kapıldı ve yaşadığı sevinç dalgasına şahit olmanızı umursamadı diye düşündüm. Fakat, uzun zamandır bu yolda ilerleyen sizin gibi kişiler, kadimlerin/eskilerin yazılarını tekrar tekrar okumak, filozofların en çetrefil fikirlerini açıklamak için çok kandil yağı ve zaman harcayanlar, bu gibi vecitlere artık şaşırmaz ve bunu, matematik öğrenmeye başlayıp da onun kapısının eşliğinden selâm verip geçmekle yetinenlerin kapıldığı

boş ümitlerden daha kayda değer bulmaz. Bu acemi çaylaklara bir çizgi ile bir daire çizerek doğrunun ve eğrinin ne olduğu öğretilir öğretilmez, hemen çember-kare ve küpün çift katı hesaplarını bulacaklarını zannederler. Ama biz Pyrrhon'cuların öğretisini" nice kez çürüttük ve zaten kendileri de bu felsefe yapma metodunun bunca az meyve vermesindendir ki bütün ömürlerince yakalarını hatadan sıyıramamışlar ve felsefeye soktukları şüphelerden çıkamamışlardır. Çabaladıkları tek şey de şüphe etmeyi öğretmekten ibaret görünür". Bu itibarla, Poliandre hiç kusura kalmasın ama, onun da Pyrrhon'culardan daha iyi bir ürün elde edebileceğinden kuşkuluyum.

Eudoxe – Beni sakınmak üzere Poliandre'a hitap ettiğinizi pekâlâ görüyorum; yine de şaka yollu bana da açıktan saldırıyorsunuz; hele Poliandre sözlerine devam etsin, son gülenin kim olacağını göreceğiz.

- Pyrrhon [okunuşu: piron] (m.ö. 360–c. 275?): "Radikal septisizm" veya kısaca "septisizm" adıyla anılan Antik Yunan şüpheciliğinin kurucusu. Öğrencisi Timon ile birlikte "septik argümanlar" geliştirmiştir. Başlangıçta on adet olması muhtemel bu argümanlar, sonradan Sextus Empiricus'un naklettiği hâliyle ve yedi adede indirgenerek günümüze ulaşmıştır. Bilginin imkânsız olduğunu savunan Pyrrhon'un bu argümanlarından sadece birini örnek vermekle yetinelim: "diallelon", yani "döngü" argümanına göre, S-1 savını kanıtlamak için S-2 savına başvurmak gerekir; ama S-2'yi kanıtlamak da S-1'in kanıtlanmasına bağlıdır. Bu nedenle de hiçbir sav kanıtlanamaz. Neticede, hiçbir şey bilinemez. (çev.)

Descartes'ın nezdinde, Pyrrhon'culuğun radikal septisizmi hatalıdır; zira, sonuç itibarıyla her şeyin topyekûn inkârıdır. Descartes'ın şüphesi, bu itibarla "radikal" bir şüphe değil, "metodik" bir şüphe. Yani, şüphe metodu, *cogito*'ya vardıktan sonra gereksizleşir ve terk edilir. Dikkat edersek, Descartes'ın şüphesi, "iradî" bir şüphe. Bundan dolayıdır ki Hegel, Descartes'ın şüphesini "yapmacık" diye niteler. (çev.)

Poliandre – Memnuniyetle devam edeyim; zaten, bu tartışma aranızda hararetlenirse diye ve meseleyi böyle fazla yüksek seviyede ele alırsanız da ben sonunda hiçbir şey anlamazsam diye korkuyordum. Böylece, en baştaki noktama geri dönerek, elde edeceğimi umduğum faydadan da olacağım. O hâlde, Eudoxe beni sevk ettiği yolda tutmak istediği müddetçe bu umudu beslememe izin vermesini Epistémon'dan rica ediyorum.

Eudoxe – Kendinizi sadece şüphe eden hâlinizle göz önünde bulundurarak bir cisim/beden olmadığınızı ve o hâlinizle de kendinizde, insan makinesini oluşturan kısımlardan hiçbirini bulmadığınızı, yani ne kol, ne bacak, ne baş, ne göz, ne kulak, ne de herhangi bir duyuya hizmet eden başka bir organ taşımadığınızı yukarıda basbayağı teşhis ettiniz. Fakat, bakın bakalım, başlangıçta insan hakkında sahip olduğunuz fikirle ilgili tasvirinizde vaktiyle kavradığınız şeylerin hepsini aynı şekilde ayıklayıp bir kenara atabiliyor musunuz? Zira, yerinde bir şekilde dikkat gösterdiğiniz gibi, cevabınızla sorunun sınırlarını aşmakla işlediğiniz hata, hayırlı bir hata idi. Gerçekten de onun sayesinde, size ait olmadığını açıkça gördüğünüz her şeyi kendinizden uzak tutup reddederek ve mevcudiyetinizle şüphenizden emin oluşunuz gibi muhakkak surette size ait olan şeyler dışında kalanları kabul etmeyerek, ne olduğunuzun bilgisine kolayca erişebilirsiniz.

Poliandre – Böylece bana tekrar ana yolu buldurduğunuz için size teşekkür ederim; onun nerede olduğunu bilemez bir hâldeydim. Başta demiştim ki kollardan, bacaklardan, bir kafadan ve insan gövdesini meydana getiren diğer kısımların hepsinden müteşekkil bir

bütünümler ve dahası yürürüm, beslenirim, hissedirim ve düşünürüm. Kendimi sadece, olduğumu bildiğim hâlimle dikkate almak üzere, insan makinesini oluşturan bu kısımların hepsini ve bütün bu uzuvları sıyırıp atmam, yani kendimi kolsuz, bacaksız, başsız, kısacası bedensiz mülâhaza etmem de zorunlu idi. Bende şüphe edenin de bedenimiz dediğimiz şey olmadığı muhakkaktır; o hâlde şu da muhakkaktır ki ben şüphe eden yanımla beslenmem, yürümem; zira bu iki iş de bedensiz yapılamaz. Dahası var: Şüphe eden yanımla hissedebileceğimi de (ayaklarımın aslen yürümeye, gözlerimin görmeye ve kulaklarımın da işitmeye yaradığını öne sürebileceğim gibi) öne süremem. Ve de bedenim olmadığından bu organlardan hiçbirisi bende bulunmadığına göre, hissediyorum da diyemem. Ayrıca, eskiden rüyamda, gerçek hayatta duyumsamadığım birçok şeyi duyumsadığımı zannettim ve mademki burada sadece ondan şüphe edemeyeceğim şeyleri doğru kabul etmeye kadar verdim, öyleyse hisseden bir şey, yani gözleriyle gören, kulaklarıyla işiten bir şey olduğumu söyleyemem. Bazen, hiçbirisi cereyan etmemiş şeyleri duyumsadığımı sandığım sahiden de olur.

Eudoxe – Sözüünüzü burada kesmekten kendimi alamıyorum, ama sizi yolunuzdan saptırmak için değil, cesaretlendirmek ve iyi idare edildiğinde sağduyunun nelere kadir* olduğunu vurgulamak için. Sahiden

- * Dilimizin imlâsında, şapkalı inceltme işareti dışında, farklı bir uzatma işaretine ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Bu tür bir işaretle, üzerine koyduğumuz harfin okunuşunu inceltmeden uzatmak gerektiğini belirtebiliriz. Böylece, yukarıdaki “kâdir”in, bir erkek adı olarak “kadir” gibi değil, “kâdir-i mutlak”taki “kâdir” gibi okunacağını açıkça anlayabiliriz. (çev.)

de bütün bu muhakemede kesin [*exacte*] olmayan ve öncüllerden meşru ve doğru bir şekilde çıkarılmamış bir şey var mıdır? Bütün bunlar da, mantığa, kurala, kanıtlama formülüne başvurmada, sadece aklın ışı-ğıyla ve sağduyuyla kendinden hareket ettiği zaman, insanoğlunun icat çıkarma huyunun ve uyuşukluğunun ürünü olan ve onu daha mükemmel kılmaktan ziyade baştan çıkarmaya yarayan binbir çeşit kurala'ürkerek riayet etmeye uğraştığı sıradakinden daha az yanlışa düşen akıl ve sağduyunun ışı-ğıyla, sadece bunlarla söyleniyor ve yapılıyor. Üstelik Epistémon da bizimle aynı kanaatteymiş gibi görünüyor; aslında hiçbir şey dememesi, sizin söylediklerinizi tamamen onayladığı anlamına geliyor. Öyleyse, devam ediniz Poliandre ve sağduyunun nereye kadar gidebileceğini ve bunun yanı sıra da ilkemizden hangi sonuçlar çıkabileceğini Epistémon'a gösteriniz.

Poliandre – Kendime atfettiğim bütün bu niteliklerden sadece biri incelenmek üzere geriye kalır: düşünce. Ve de bir tek onu kendimden sıyrıp atmamın imkânsız olduğunu görüyorum. Zira, şüphe ettiğim doğru ise, ki öyle olduğundan şüphem yok, düşündüğüm de aynı oranda doğrudur; öyle ya, şüphe etmek, düşünmenin bir şekli değilse nedir? Ve sahiden de, şayet düşünüyor olmasaydım, ne şüphe edip etmediğimi ne de var olup olmadığımı bilebilirdim. Hâl-buki varım ve var olduğumu da biliyorum; biliyorum, çünkü şüphe ediyorum, yani düşünüyorum. Hatta, bir

- Descartes'ın kullandığı "mille règles" (bin kural) ifadesinin böyle çevirmeyi daha yerinde buldum. Bu kurallarla kastettiği, Skolastik felsefede inceden inceye işlenmiş kıyas kuralları ve formlarından başka bir şey olamaz. (çev.)

anlığına düşünmekten kesilmem vâki olsa, aynı zamanda var olmaktan da kesilirim. Böylece, üzerimden sıyrıp da kenara atamayacağım, “ben” dediğim şey olduğunu kesinlikle bildiğim ve de şu anda yanılma endişesi taşımadan tasdik edebileceğim yegâne şey, düşünen bir şey oluşumdur.

Eudoxe – Poliandre’in söyledikleri size nasıl geliyor Epistémon? Muhakemesinde aksayan veya mantıkla bağdaşmayan herhangi bir şey buluyor musunuz? Okuma yazma bilmeyen ve hiç tahsil görmemiş bir insanın böylesine iyi muhakeme etmesi ve fikirlerinin sırasını bu denli sıkıca gözetebilmesi size inanılmaz gelmiyor mu? Yanılmıyorsam bu noktada artık, şüpheden yerinde bir biçimde yararlanacak kimselerin çok kesin bilgileri ondan tümdengelimle çıkarabileceğini görmeye başlamanızın vaktidir. Hatta o bilgiler, bütün diğer ilkelere, çevresinde toplandığı ve baz aldığı merkez olarak ortaya koyduğumuz şu büyük ilkedен türeyen bilgilerden bile daha kesin ve faydalıdır: *Bir ve aynı şeyin [aynı zamanda] hem var olması hem de olmaması imkânsızdır.* Onun faydasını size göstermeye de belki fırsat bulacağım. Ama şimdi, eğer söyleyeceğiniz ya da itiraz edeceğiniz bir şey yoksa, dilerseniz Poliandre’in konuşmasını kesmeyelim ve konumuzdan sapmayalım.

Epistémon – Mademki bana sataşüyor ve iğneliyorsunuz, kışkırtılmış olan mantığın neler yapabileceğini size şimdi göstereceğim ve aynı zamanda karşınıza öyle güçlüklerle engeller dikeceğim ki yalnız Poliandre değil, siz kendiniz de işin içinden zor çıkacaksınız. Öyleyse daha öteye gitmeyelim, burada kalalım ve ilkelerinizle onlardan çıkardığınız sonuçları ciddiyetle inceleyelim.

Gerçekten de, hakikî mantığın yardımıyla ve sizin ilkelerinize dayanarak Poliandre'nin bütün söylediklerinin meşru bir temele dayanmadığını ve hiçbir sonuca varmadığınızı size ispatlayacağım. Var olduğunuzu ve de var olduğunuzu bildiğinizi söylüyorsunuz; onu bildiğinizi, çünkü şüphe ettiğinizi ve düşündüğünüzü söylüyorsunuz. Lâkin, şüphe etmek nedir, düşünmek nedir, bilmiyor musunuz? Emin olmadığınızı ve mükemmelen bilmediğiniz hiçbir şeyi de kabul etmek istemediğinize göre, bu kadar karanlık ve sonuçları itibariyle de bu kadar güvenilirliği zayıf verilerden hareketle, var olduğunuzdan nasıl emin olabiliyorsunuz? Muhakemesinin bir ispat değeri kazanabilmesi için ve de kendisini başkalarına anlatmak istemeden önce onun bizzat kendini anlayabilmesi için, ilkin Poliandre'a şüphenin ne olduğunu, düşüncenin ne olduğunu ve mevcudiyetin [*existence*] ne olduğunu öğretmek gerekirdi.

Poliandre – Bu benim kapasitemi aşıyor; dolayısıyla, bu düğümü çözmeyi size bırakarak feragat ediyorum.

Eudoxe – Bu defalık bu işi zevkle üstleniyorum, ama bir şartla: siz de bizim tartışmamıza hakemlik edeceksiniz. Zira sunacağım kanıtlara Epistémon'un teslim olacağına ihtimal vermiyorum. Onun gibi katılaşıp kalmış görüşlerle dolu ve peşin hükümlerden sabıkalı bir kimse, yalnız fitratın ışığına kendini güçlükle bırakabilir; çünkü, o sadece aklının sesine kulak kesilmektense otoriteye boyun eğmeyi uzun zamandır kendine âdet edinmiştir. Ve bir hükme varırken, başkalarına sormayı ve kadimlerin yazdıklarının tartışına vurmayı, kendine danışmaktan daha bir sever; ve çocukluğundan beri, sadece hocalarının otoritesine dayanan şeyleri kanıt

saydığından, şimdi de kendi otoritesini kanıt gösteriyor ve eskiden başkalarına ödediği haraca şimdi de başkalarını kesmek istiyor. Fakat, söyleyeceklerimi kalben inanarak onaylayacak olursanız, buna memnun kalacağım ve Epistémon'un size yönelttiği itirazlara yeterince cevap verdiğime kanaat getireceğim.

Epistémon – Ben ne âsi ne de ikna edilmesi zor biriyim. Üstelik, her ne kadar Poliandre'a güvenmemek için gerekçelerim varsa da, tartışmamızı onun hakemliğine teslim etmeyi memnuniyetle isterim; ve sizi galip ilan ettiği anda da yenildiğimi itiraf edeceğime söz veriyorum. Ama aldanmamaya ve başkalarını itham ettiği türde yanılgılara düşmemeye özen göstermesi gerekiyor; yani, size beslediği saygıyı, bir ikna olma vesilesi edinmemeye özen göstermeli.

Eudoxe – Kalkıp da o kadar zayıf bir temele dayanması, kendini inkâr etmesi anlamına gelecektir ve Poliandre'ın bundan sakınacağına sizi temin ederim. Artık konumuza dönelim. *Şüphe ediyorum* öyleyse varım veya aynı anlama gelen *düşünüyorum*, öyleyse varım muhakemesinin doğruluğuna kesin kanaat getirmeden önce, “şüphe”nin, “düşünce”nin ve “var olma”nın ne olduğunu bilmek gerektiği hususunda sizinle hemfikirim Epistémon. Ama bunu bilmek için, *yakın cins* ile *türsel ayırım*'ı bulmak ve onlardan kurala uygun bir

- Aristoteles'in tanım anlayışı. Latincesiyle “genus proximum, differentia specifica”. Buna göre, ideal tanım (meselâ, insan akıllı hayvandır), tanımlanan şeyin (insan) yakın cinsini (hayvan) ve türsel ayırımını (akıllı) belirterek yapılır. Dilimizdeki eski bir tabiri kullanarak söylersek tanım “ağyarını mâni, efradını câmi”, yani benzerleri bir araya toplayıp benzemeyen şeyleri de dışarıda bırakarak yapılır. (çev.)

tanım oluşturmak gerektiğine sabitlenerek zihnimizi zorlamanın ve işkence çekmenin de bir âlemi yok. Bunların hepsini, okullarda okutman* veya münazaracı olmak isteyen öğrencilere bırakalım. Her kim ki şeyleri kendi başına incelemeyi arzu eder ve onlar konusunda ne kavradıysa ona göre hüküm verir, dikkat gösterdiği her seferinde şüphenin, düşüncenin ve mevcudiyetin ne olduğunu açıkça görecektir ve onların ayrımlarını öğrenme lüzumunu hissedecek kadar akıldan mahrum olamaz. Dahası, tanımlamak isterken daha karanlık bir hâle getirdiğimiz şeyler de çoktur; aslında pek basit ve seçik olduklarından, onları kendi başlarına bulundukları hâllerinden farklı bir surette daha iyi bilemeyiz ve anlayamayız. Ayrıca, bilimlerde yapılan başlıca hatalar arasında anılması gereken bir hata daha vardır: bu da, insanın kavramakla yetinmesi gereken şeyleri tanımlamaya yeltenen kimselerin ve de açık şeyleri karanlık şeylerden, bilinmek için tanımlanmaya muhtaç ve lâıyk olan şeyleri de olduğu hâliyle çok iyi bilinebilen şeylerden ayırt edemeyen kimselerin hatasıdır.

Mevcut olduğu sonucuna varabilmek ve tasdik edebilmek için, önce mevcudiyetin ne olduğunu öğrenmeye muhtaç olacak kadar aptal biri bulunacağını gerçekten de hiç sanmıyorum. Aynı şey şüphe ve düşünce için de geçerli. Hatta, sözlerime şunu da eklemek isterim ki insanın bunları kendisinden başka bir yoldan öğrenmesi imkânsız olduğu gibi, kendi

* Descartes Latince metninde “rector” kelimesini kullanmış. Ama “lector” yerine sehven “rector” yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. (çev.)

tecrübesinden, kendi bilincinden veyahut da herkesin kendini incelediğinde deneyimlediği iç tanıklıktan başka bir yolla bunları idrak etmesi de imkânsızdır; nasıl ki beyazın ne olduğunu doğuştan âmâ birine anlatmak için tutup da ona beyazlığı tanımlamak beyhude ise -hâlbuki bizim onu beyaz bilmek için sadece gözümüzü açmamız ve onu görmemiz kâfidir- aynı şekilde şüphenin ne olduğunu ve düşüncenin ne olduğunu bilmek için de şüphe etmek ve düşünmek yeter. Bu bize, o hususta bilenebilecek her şeyi öğrettiği gibi, hem de en isabetli tanımlardan daha fazla şey ifade eder. O hâlde Poliandre'ın formüle ettiği sonuçları çıkarmadan önce, bunları zaten bildiği muhakkaktır. Mademki onu hakem tayin ettik, öyleyse ona soralım bakalım, bunları hiç bilmiyor muydu?

Poliandre – Şunu itiraf etmeliyim ki bensiz keşfedemeyeceğiniz bir şey hakkında tartışmanızı büyük bir zevkle izliyorum ve hiç değilse bu vesileyle kendimi hoca, sizleri de öğrencilerim gibi görmekten de bir o kadar mutluyum. Bundan yüzden ikinizi de içinde bulunduğunuz sıkıntıdan kurtarmak ve meselenizi şıp diye çözmek için size şunu söyleyeceğim: gerek tanımaya veya daha ziyade dikkat göstermeye başladığımdan beri, gerekse Epistémon beni şüphelendirmek istediği sırada, şüphenin ne olduğundan asla şüphe etmedim. Siz bana, bilgisini ancak duyular yoluyla edindiğimiz şeylerin mevcudiyetine dair cılız kesinliği gösterir göstermez, bunlardan şüphe etmeye başladım; ve bu da bana, aynı anda hem şüphemi hem de şüphemin kesinliğini göstermeye öylesine yeterli geldi ki şüphe etmeye başladığım andan itibaren kendimi

kesin biçimde bilmeye başladığımı söyleyebilirim. Bununla beraber, şüphem ile kesinliğim aynı objelerle/konularla irtibatlandırılmaz. Aslında, şüphem sadece benim dışındaki şeylere ilişkindi; oysa kesinliğim sadece şüpheme ve bana ilişkindi. O hâlde Eudoxe'un dediği doğrudur: öyle bazı şeyler vardır ki onları ancak görerek öğrenebiliriz. Böylece, şüphenin ne olduğunu ve düşüncenin ne olduğunu öğrenmek için şüphe etmekten ve düşünmekten başka bir şey gerekmez. Mevcudiyet için de aynı şey geçerlidir. Sadece bu kelimeyle ne kastedildiğini bilmek gerekir. O zaman, “şey”in ne olduğu da bilinmeye verdiği imkân dâhilinde derhâl bilinir; ve bunun için de “şey”i aydınlatmaktan karartacak herhangi bir tanıma hiç lüzum yoktur.

Epistémon – Mademki Poliandre memnun, ben de onay vereyim ki tartışmayı daha ileriye götürmüyeyim. Bununla birlikte, muhakemeyle ve tartışarak geçirdiğimiz iki saat boyunca Poliandre'in pek gelişme kaydettiğini de görmüyorum. O kadar göklere çıkardığınız bu güzel metodun yardımıyla Poliandre'in bütün öğrendiği, sadece şüphe ettiği, düşündüğü ve düşünen bir şey olduğundan ibaret. Ne mucize ama! İşte pek az şey için bir yığın lâf kalabalığı! Bu, iki kelimeyle de söylenebilirdi ve hepimiz de onaylayabilirdik. Bana gelince, bunca küçük önem taşıyan bir şey öğrenmek için bu kadar söz ve zaman sarf etmem gerektiğini bilseydim, itiraf edeyim ki buna zor razı olurum. Hocalarımız bize bundan fazlasını söyler; kendilerine de daha fazla güvenirler; hiçbir şey onları yıldırılmaz, her şeyin üstesinden gelir, her meseleyi sonuca bağlarlar. Hiçbir şey onları mevzudan saptıramaz ve şaşırtamaz.

Çok sıkışınca da bir çift anlamlı söz veya *distinguo* ile, her hâlükârda işin işinden çıkarlar. Üstelik de, her şeyden şüphe eden ve yanlış bir adım atmaktan duyduğu endişeden hep yerinde sayarak hiç ilerlemeyen sizin metodunuzdansa onlarınkinin tercih edileceğinden emin olabilirsiniz.

Eudoxe – Ben kimseye hakikatin araştırılmasında kullanılacak metodu telkin etmek gibi bir amacı asla gütmедim; sadece, işe yaramaz bulanlar onu reddetsin diye kendi faydalandığım metodu ortaya koymak istedim; iyi ve faydalı bulan başka kimseler ise onu kullanır; metodumu ret veya kabul etme kararını her zaman bireylerin tamamen hür tercihinine bıraktım. Metodumun bana bir arpa boyu yol aldırmadığına gelince, bunun takdirini metodumu deneyecek kişilere bırakıyorum. Bununla birlikte, bir şeyden eminim: söylediklerimi kaile alacak olursanız zaten kendiniz itiraf edeceksiniz ki ilkelerimizi belirlemede ne kadar tedbirli olsak azdır ve ilkelerimizi bir defa sağlamca belirledik mi, onlardan çok kolayca çıkaracağımız sonuçlar bizi umduğumuzdan çok daha ileriye taşıyacaktır. Öyle ki fikrimce bilimlerdeki bütün yanlışlar sadece, işin başında, karanlık olduğu âyan beyan ve de kafamızda hiçbir açık seçik mefhumu bulunmayan şeyleri kendimize ilke edinerek alelacele hüküm vermemizden kaynaklanır. Ve bu fikrimdeki doğruluk payı da, belirli ilkelere dayanan ve herkesin malumu olan bilimlerde kaydedilmiş bir arpa boyu ilerlemeye bakınca görülür. Buna karşılık, karanlık/anlaşılmaz ve belirsiz ilkelere dayanan diğer bilimlerde akıllarını kurcalayan konularda samimiyetle aydınlatılmak

isteyen kimseler, çok zaman sarf ettikten ve yığınla kitap okuduktan sonra, hiçbir şey öğrenemedikleri gerçeğiyle karşılaştıklarını itiraf etmek zorunda kalır. Öyleyse, azizim Epistémon, Poliandre'ı benim kendi hocalarımın takip ettiğinden daha emin bir yola sevk etmek isterken, var olduğumu, düşündüğümü ve düşünen bir şey olduğumu bildiğimdeki kadar emin olmadığım hiçbir şeyi doğru kabul etmeme hususunda kesin kararlı olmama şaşırmayın.

Epistémon – Sizi, şu her zaman ayak üstü düşen perende atanlara^{*} benzetiyorum: Hep ilkelerinize dönüyorsunuz. Doğruya doğru, eğer böyle devam ederse-
niz pek uzağa gidemeyeceğiniz gibi pek hızlı da yürüyemezsiniz. Gerçekten de, mevcudiyetimiz kadar emin olduğumuz hakikatleri hep bu şekilde nasıl bulacağız?

Eudoxe – Bu, hiç de hiç sandığınız kadar zor değil: Bütün hakikatler birbirini takip eder ve hepsi de aralarındaki karşılıklı bağlarla birleşir. İşin bütün sırrı, ilk ve en basit hakikatlerle başlamaktan ve ardından yavaş yavaş ve derece derece en uzak ve en karmaşık olana doğru yükselmekten ibarettir. Üstelik de hangi metot söz konusu olursa olsun, ilk ilke olarak koyduğum şeyin, bilebileceğiniz bütün şeylerin de ilki olduğundan kim şüphe edebilir? Sahiden de apaçıktır ki dünyadaki her şeyden şüphe etsek bile, ondan [*cogito*'dan-çev.] şüphe edemeyiz. Ve de sonradan yanılmamak için başlangıcı iyi yaptığımızdan emin olalım diye, buraya kadar çekinmeden yaptığımız gibi en küçük bir şüpheyi bile meydan verecek hiçbir şeyi doğru kabul

* Latince aslı “saltatoribus”. Fransızca çevirilerde “danseurs” denmiş ama, çağımızda artık dansçılar perende atmıyor. (çev.)

etmemeye özen göstermemiz gerekir. Bu amaçla da bence Poliandre'in konuşmasına müsaade etmeliyiz. O sahiden de sağduyudan ve aklından başka bir hoca tanımadığından ve akli da herhangi bir aldatıcı ön yargıyla engellenmiş olmadığından, yanılması hemen hemen imkânsızdır; hiç değilse, doğru yolu kolayca fark edecek ve zahmetsizce o yola yeninden dönecektir. Haydi onu dinleyelim ve bırakalım da bizim ilke-mizin kapsamına girdiğini görüyorum dediği şeyleri kendisi açıklasın.

Poliandre – Düşünen şey ideasının kapsamına giren o kadar çok şey var ki onları açığa çıkarmak için günler lâzım. Şimdilik sadece belli başlılarını ve söz konusu mefhumu daha seçik kılmaya yarayanlarını, onun ilgisiz şeylerle karıştırılmasına mâni olmaya yarayanlarını ele alalım. Ben, düşünen şeyden şunu anlıyorum:*

**DÜNYA YA DA
IŞIK ÜZERİNE İNCELEME**

Çevirenin Notu

Bu bölümde, Descartes'ın *Le Monde ou Traité de la lumière* başlıklı yazısının günümüze kalan kısımlarının çevirisini sunuyoruz. Eserin tamamının akıbeti konusunda rivayetler muhtelifdir. Hatta Descartes'ın üzerinde çalışmakta olduğu metni bizzat imha ettiği bile bu rivayetler arasındadır. Descartes külliyatını yayınlayan Adam ve Tannery, filozofun hayatına ayırdıkları XII. ek ciltte (s.146) Descartes'ın eseri üzerinde üç yıldır çalışıyor olduğu sırada, 1633 Haziran'ında Galilei'nin Engizisyon tarafından mahkûm edildiği haberi alması üzerine telaşlandığını belirtir. Descartes'ın endişesini anlamamak mümkün değildir, zira bu eserinde, Galilei gibi, Dünya'nın Güneş'in çevresinde döndüğünü savunacaktır. Günümüze ulaşan kısımlar ilk kez 1664'te, yani Descartes'ın ölümünden 14 yıl sonra yayınlanmıştır. Bu hâliyle okunduğunda, üslubundaki bir husus dikkat çekicidir: Dünyanın oluşumunu, âdeta bilim kurgu türünde bir roman yazacakmış gibi anlatmaya başlar. Buna bakınca iki ihtimal akla gelir: Ya tutuklanmak ve yargılanmak endişesiyle, imha etmeye kıyamadığı kısımları, bu dünyadan değil de hayâl ürünü bir dünyadan bahsedeceği izlenimi verecek şekilde değiştirmiştir; ya da imha ettikten

yıllar sonra hatırladığı pasajları yeniden kaleme alırken bu üslubu tercih etmiştir. Metnin bu eksik hâline rağmen (sadece 3 bölümü mevcut: 1-6-7), temel argümanları hâlâ yerinde durmaktadır. Tanrı uzayı ve maddeyi yarattıktan, ona kuvvet verdikten ve tabiat kanunlarını ihdas ettikten sonra, bir daha dünyaya müdahale etmez. Tanrı'nın tek müdahalesi, kâinatın varlığını kaim tutmaktır. Dünya, tabiat kanunlarına göre kendi kendine işler. Dolayısıyla da Descartes'ın dünya tasavvurunda mucizelere yer yoktur. Notumuzu, sözü Descartes'a bıkarak ve bu metnini tamamlamaktan neden vazgeçtiğine dair açıklamasını naklederek bitirelim:

«Bu konuların hepsini kapsayan incelememi sona erdirmemin üzerinden üç yıl geçti ve onu bir yayıncının eline teslim etmek üzere gözden geçirmeye başladığım sırada, kendilerine itaat ettiğim ve eylemlerimde, düşüncelerim üstünde aklımın sahip olduğu otorite kadar otoritesi olan kişilerin, kısa zaman önce başka birinin yayınladığı fizik hakkındaki bir kanaati tasvip etmediklerini öğrendiğimde -ki o kanaatte olduğumu söylemek istemiyorum ama onların sansüründen önce incelememde ne dine ne de devlete zararlı olacağını tasavvur edebileceğim ve dolayısıyla da aklımın iknasıyla beni yazmaktan alıkoyacak herhangi bir şey görmemiş olsam da ve çok kesin ispatları olmadan fikir dağarcığıma yenilerini katmaya, birinin aleyhine dönebilecek hiçbir şey yazmamaya daima büyük özen göstermeme rağmen- ya bu kanaatlerden herhangi biri aynı şekilde benimkiler arasında da bulunursa diye endişelendim. Bu da beni, incelememi

yayınlamaya dair almış olduğum kararı değiştirmek zorunda bırakmaya yetti. Zira, evvelce bana bu kararı aldırان çok güçlü gerekçeler olduğu hâlde, kitap çıkarma işinden hep nefret etmiş olma yönündeki eğilimim, beni yeterli sayıda farklı mazeret bulmaya teşvik etti. Ve kararımın lehindeki ve aleyhindeki bu gerekçeler öyledir ki, burada ifade edilmeleri sadece benim menfaaime değildir, onlardan haberdar olmak belki kamuoyunun da menfaatinedir»^{*}.

* Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, VI. bölüm, Bilge Kültür-Sanat Yay., 2017.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hislerimiz ile, onların uyandırdığı şeyler arasındaki farklılığa dair

Işığı ele alma niyetinde olduğum bu incelemede, sizi uyarmak isteyeceğim ilk husus, bizdeki his ile, yani gözlerimiz aracılığıyla muhayyilemizde/imgeleme yetimizde şekillenen idea ile, o hissin bizde uyandırdığı objelerdeki şeyler, yani “ışık” diye adlandırılan alevdeki ya da güneşteki şeyler arasında farklılık olabildiğidir. Zira herkes hâlâ, düşüncemizde sahip olduğumuz ideaların, ileri geldikleri objelere tamamen benzediğine müştereken kanidir; bense yine de, bunun öyle olduğuna bizi temin eden hiçbir kanıt görmüyorum. Tersine, öyle olduğundan şüphe duymamızı gerektiren birçok tecrübe dikkatimi çekiyor.

Malumunuzdur ki işaret ettiği şeylerle hiçbir benzerlik taşımayan sözler, bize şeyleri kavratmaktan -her ne kadar genellikle kelimelerin seslerinden ve hecelelerinden etkilenmeden edemesek de- geri kalmaz; öyle ki, dinledikten sonra anlamını pekâlâ kavradığımız bir konuşmanın hangi dilde yapıldığını söyleyemediğimiz hâller olabilir. İnsanların ihdası dışında hiçbir

anlam taşımayan kelimeler, hiçbir benzerlik taşımadıkları şeyleri bize kavratmak için kâfiyse, tabiat bize ışık duyumunu [*sentiment*] edindiren belirli bir işareti de -o işaret, söz konusu duyuma benzer hiçbir şeyi kendinde taşımasa bile- niçin tesis edemesin? Tabiatın, gülümsemeyi ve gözyaşlarını, insanların yüzlerinde bize okutmak üzere tesis etmesi de böyle değil midir ki?

Ama, belki diyeceksiniz ki aslında bize ne kulaklarımız sözlerin seslerini ne de gözlerimiz gülen ya da ağlayan kişinin tavrını hissettirir ve sözlerin işaret ettiği/anlattığı şeyleri ve de kişilerin tavırlarını alıp aynı anda bize takdim eden de akıllı ruhumuzdur [*esprit*]. Ben buna şöyle karşılık verebilirim: Işığa işaret eden hareket [*action*] gözümüze her çarptığı seferinde ışık ideasını aynı tarzda bize takdim eden, akıllı ruhumuzdur. Ama bu konuda tartışarak zaman kaybetmeksizin size derhâl başka bir örnek de verirdim.

Şöyle ki: Sözlerin anlamına dikkat etmediğimiz ve sadece seslerini duyduğumuz sırada bile bu sesin, düşüncemizde meydana gelen ideasını, onun nedeni olan objeye benzeyen bir şey sayar mısınız? Adamın biri ağzını açsa, dilini oynatsa, soluğunu bıraksa, bütün bu eylemlerde, onların bize tasavvur ettireceği sesin ideasından çok farklı herhangi şey görmem. Ve filozofların çoğu, sesin, kulaklarımıza çarpan bir tür hava titreşiminden başka bir şey olmadığını savunur; öyle ki, işitme duyumu bizim düşüncemize, objenin doğru imajını taşıyorsa, bize sesi kavratmak yerine, o anda kulaklarımızda titreşen hava parçalarının hareketini kavratsa gerekir. Ama, filozofların söylediklerine belki

bazılarımız inanmak istemeyeceğinden, başka bir örnek daha aktaracağım.

Dokunmak, diğer duyularımızın hepsinden daha az yanıltıcı ve daha güvenilir bir duyumuzdur; öyle ki, kalkıp size dokunmanın da, o hisleri üreten objelere hiçbir surette benzemeyen bir sürü ideayı bize kavrettiğini savunsam, bunu yadırgayacağınızı sanmam. Bunu görme duyumu için söz konusu ettiğimde de tepkinizin benzer olacağını sanırım. Birtakım cisimlerin dışarıdan bize temas etmek suretiyle düşüncemizde oluşturduğu gıdıklanma veya rahatsızlık idealarının, o cisimlerle hiçbir benzerlik taşımadığını bilmeyen de yoktur.

Uyumakta olan bir çocuğun dudaklarında bir telesi yumuşakça gezdirelim ve gıdıklandığını hissetsin. Onda meydana gelen gıdıklanma ideasının, elimizdeki tüye benzer bir yanı olduğu aklınızdan geçer mi? Bir meydan muharebesinden dönen zırhlı bir asker' düşünün. Çarpışmanın hararetiyle fark etmeden yaralanmış olabilir; ama vücudu serinlemeye başlar başlamaz acı duyacak ve yaralanmış olduğuna kanaat getirecektir. Bir cerrah çağıralım ve askerin zırhını çıkaralım; ardından cerrah ona sıkıntı veren şeyin batan bir kopçadan başka bir şey olmadığını görsün. Şayet asker bizzat kendi vücudunu yoklayıp eline gelen bu kopçanın tahayyülü/imgesi zihnine tab [*imprimé*] olsaydı, hissettiği şeyin cerrah çağırmayı gerektirmeyeceğini anlardı.

Işık duyumunun da, bu hissi bizde uyandıran objelerde bulunan şeylere, bir teleğin ya da kopçanın

* Descartes orijinal metinde "jandarma" diyor. (çev.)

hareketlerinin, gıdıklanma duyumuna veya acı duyumuna benzediğinden daha fazla benzediğine inanamamızı gerektirecek hiçbir sebep görmüyorum. Ama yine de, bu örnekleri size, bu ışığın objelerde, gözlerimizdeki hâlimden farklı olduğuna sizi kesinkes inandırmak için değil, yalnızca bu acaba böyle midir diye şüphe etmeniz için ve de aksinin mümkün olduğu düşüncesindense sizi bu şüpheyile meşgul edip ışığın ne olduğunu benimle birlikte aşağıda daha yakından inceleyesiniz diye verdiğimi de asla inkâr etmiyorum.

ALTINCI BÖLÜM

Yeni bir dünyanın ve müteşekkil olduğu maddenin niteliklerinin tasviri

Bu Dünyanın dışına çıkıp, hayâlî bir uzayda mevcut hâliyle kurgulayacağım yepyeni ve bambaşka bir dünyayı görmeye gelmesi için zihninizi biraz özgür bırakınız. Filozoflar bize uzayların sayıca sonsuz ve de ham/işlenmemiş durumda olduğunu söyler, çünkü o uzayları kurgulayan bizzat kendileridir. Fakat bu sayıca sonsuzluk bize engel teşkil etmesin diye, söz konusu uzaylara A'sından Z'sine gitmeye kalkışmayalım da uzayın sadece, Tanrı'nın beş veya altın bin yıl* önce yarattığı bütün varlıkların sahnede olduğu hâline dönelim ve kendimizi oradaki belli bir yerde konuşlandırıp Tanrı'nın etrafımızda çepeçevre ve hayâl gücümüzün uzanabileceği en uzak köşelere kadar, hiçbir boşluk kalmamacasına maddeyi yeniden yarattığını farz edelim.

Deniz sonsuz değilse bile açık denizdeki bir gemide bulunanlar bakışlarını diktikleri yeri sonsuzluk zannedebilir; ama buna rağmen, onların gördüğü yerin ötesinde de su vardır. Böylece, her ne kadar hayâl gücümüz sonsuzluğa uzanabiliyorsa da ve biz

* Kitab-ı Mukaddes'in ve Vatikan'ın, Dünya'nın yaşına dair, hatalı tahmini! (çev.)

bu yeni maddenin sonsuz olduğunu farz etsek bile, yine de bizim hayâl edebileceğimiz her şeyden çok daha büyük bir uzayı doldurduğunu farz edebiliriz. Ve bunların hepsinde kusur bulacağınız bir şey olmaması için de hayâl gücümüzün erişebileceği en uzak menzile uzanmasına izin vermeyelim; hayâl gücümüzü bile isteye, meselâ şöyle sınırlı bir uzayda tutalım: bu uzay, yerküre ile gök kubbenin sabit yıldızları arasındaki mesafeden daha büyük olmasın; ve Tanrı'nın yaratacağı maddenin de bu uzayın her köşesine, artık ölçemeyeceğimiz kadar uzaklara yayıldığını farz edelim. Hayâl gücümüzü böyle sınırlandıralım, çünkü gerçekte çevremizde çok daha fazla tezahür vardır ve Tanrı'nın eserleri sınır tanımazken biz kendi aklımızın işleyişine sınır çekmeye muktediriz. Mademki bu maddeyi fantezimizde kurma serbestliğimiz var, isterseniz ona, her bir kişinin mümkün olan en kusursuz şekilde bilebileceği' bir tabiat da atfedelim. Ve bu amaçla da kasten, bu maddenin ne Yerküre ne Ateş ne Hava, ne de tahta, taş, maden, vs. gibi diğer herhangi bir özel forma sahip olduğunu farz edelim; sıcak, soğuk, kuru, yaş, hafif, ağır olmak gibi nitelikler yanı sıra herhangi bir tat, koku, renk, ışık, vb. gibi niteliklerden de yoksun olsun. Öyle ki o maddenin tabiatında kimsece apaçık olarak bilinebilecek herhangi bir şey bulunmadığını söyleyebilelim.

Diğer yandan da bu maddenin, filozofların hani şu, geriye açıkça anlaşılır bir şey bırakmayacak kadar

* "bilebileceği" ifadesi fonetik olarak iyi tınlamıyor farkındayım, ama cümlenin akışında başka bir formülasyon bulamadım. (çev.)

bütün formlardan ve niteliklerden sıyrılmış “ham madde”si’ gibi olduğunu da düşünmeyelim. Onu sadece, düşüncemizi bir yerde durdurarak tayin ettiğimiz büyüklükteki uzaydaki bütün mesafeleri, bütün genişlikleri ve derinlikleri” eşit oranda dolduran, mükemmelen sağlam, hakikî bir cisim olarak kavrayalım. Öyle ki, onun kısımlarından” her biri bu uzayın bir kısmını doldursun; hem de bu doldurma, uzayın büyüklüğüyle öyle orantılı olsun ki ne biraz daha büyük ne de az daha küçük bir uzayı dolduramayacak kadar olsun ve de o madde uzayda kaim olduğu müddetçe farklı bir madde de kendine yer bulamasın.

Şunu da ekleyelim ki bu madde her kısmında ve tasavvur edebileceğimiz her şekilde [geometrik şekil anlamında-çev.] bölünebilir bir yapıdadır; ve kısımlarının/parçalarının her biri de düşünebileceğimiz bütün hareketleri gerçekleştirmeye elverişlidir. Ve üstelik Tanrı’nın maddeyi sahiden de şöyle birçok parçaya ayırdığını farz edelim: bazıları daha kocaman, bazıları daha ufak; bazıları bir şekilde, diğer bazılarıysa başka şekilde. Ama aralarında herhangi bir boşluk”

* Skolastik felsefede “saf kudret” gibi düşünülen bu “ham madde”nin kendi başına bir mevcudiyeti yokken, bir formun fiilî hâle gelmesinin koşuludur. Bu itibarla da sadece “ne olmadığı” söylenmiş ve hakkında pozitif ve açık bir kavrayış sunulmamıştır. (çev.)

Bu üç tabiri “uzayın her üç boyutunu” şeklinde okumak da mümkün. (çev.)

Bir sonraki dipnotta açıklayacağımız gibi, Descartes’a göre uzayda boşluk bulunmaz; uzay, maddeyle dopdoludur. Bu bakımdan, “maddenin kısımları” ifadesi yerine “maddenin kesimleri” ifadesi konabilir. (çev.)

**** Descartes tabiatı boşluk [Lat. *vacuum*] bulunmadığı biçimindeki Skolastik ilkenin taraftarıydı. Bundan dolayı, *Felsefenin*

bulunacak bir şekilde onları birbirinden ayırdığından değil, şöyle: Tanrı'nın maddenin kısımlarına verdiği her farklılığın, onların yaratıldıkları ilk andan itibaren bazılarının bir yana öbürlerinin başka bir yana, bazılarının daha hızlı bazılarının daha yavaş (ve bazıları belki de tamamen hızdan yoksun) hareket etmeye başlayacakları surette [yine Tanrı'nın-çev.] onlara verdiği hareket çeşitliliğinden geldiğini; ve maddenin kısımlarının artık hareketlerine Tabiatın mutlak kanunları uyarınca devam ettiğini düşünelim. Zira, Tanrı bu Kanunları öyle harikulâde ihdas etmiştir ki, her ne kadar benim saydıklarımdan daha fazla bir şey yaratmadığını ve onlara da ne bir düzen ne de orantı verdiğini, onları ancak şairlerin tasvir edebileceği kadar bulanık ve karmakarışık bir kaos hâlinde kompoze ettiğini farz etsek bile, Tabiat Kanunları bu kaosun parçalarının karmaşasının kendiliğinden çözülmesine ve çok kutsuz bir Dünya meydana getirecek kadar güzel bir düzene kavuşmasına kâfi gelir. Öyle ki bu yeni Dünyada sadece ışık değil, en genelinden en özeline varıncaya kadar gerçek Dünyada tezahür eden ne varsa, onların hepsi de görülebilecektir.

Ama bunu uzun uzadıya açıklamamdan önce, bu kaosun biraz üzerinde duralım ve bilmezden geleceğimiz kadar mükemmelen bilmediğimiz herhangi bir şey ihtiva etmediğini hesaba katalım. Zira, kaos atfettiğim nitelikler konusunda, dikkat buyurduysanız görmüş olmalısınız, yalnızca sizin zihninizde

*İlkeleri'*nde belirttiği gibi, uzayın "eter" (eski dilde "esir") diye adlandırdığı çok ince bir maddeyle dolu olduğunu savunuyordu. (çev.)

canlandırabileceğiniz türde faraziyeler geliştirdim. Ve kaos ile kompoze ettiğim madde konusuna gelince ise, cansız varlıklarda teşhis edilmesi ondan daha kolay olan hiçbir şey yoktur; ve bu madde fikri, hayâl gücümüzün meydana getirebileceği her şeyi öylesine içine alır ki, muhayyilemiz onu başka hiçbir şey için söz konusu olmadıgı kadar zorunlulukla kavrar ya da tasavvur eder. Yine de, filozoflar, başka insanlara fevkalâde açık görünen şeylerde güçlükler bulmayı başaracak kadar titiz olduğundan ve filozofların -kavranmasının hayli sıkıntı olduğunu bildikleri- “ham madde” kavrayışının yadigârı da benim bahsettiğim maddenin bilgisinden kendilerini uzaklaştırabileceğinden, bu bağlamda onlara şunu demem gerekir: Şayet yanılmıyorsam, bu madde konusunda çektikleri bütün güçlük sadece, maddeyi, kendi miktarından ve dışsal yayılımından, yani onun uzayda bir yer işgal etme özelliğinden ayırt etmeyi istemelerinden ileri gelmektedir. Buna inanmakta yine de haklı olmalarını dilerim, zira benim tersini savunmaya kalkıp da vakit kaybedemeyeceğim. Ama, ben de tasvir ettiğim maddenin miktarının onun cevherinden, sayının sayılabilir şeylerden farklılaştığından daha fazla farklılaşmadığını farz edersem ve onun uzamını ya da uzayda bir yer işgal etmekle sahip olduğu özelliği hiç de bir ilinek gibi değil, aksine onun gerçek formu veya özü olarak kavrarsam, onlar da bunu tuhaf bulmamalı. Ve benim maksadım, onlar gibi gerçekten bu dünyada bulunan şeyleri açıklamak da değil; maksadım, en kaba zihinlerin bile kavramakta zorlanmayacağı ve bununla beraber benim onu boyayacağım renklerle yaratılması mümkün olacak bir dünya tablosu çizmekten ibaret.

Onu karanlık/anlaşılmaz kılacak en küçük bir şey koymuş olsaydım, bu karanlığa/anlaşılmazlığa gözünden kaçabilen mide bulandırıcı bir şey de karışmış olabilirdi ve o durumda farkına varmadan imkânsız bir faraziye de bulunabilirdim. Hâlbuki ben, o dünyaya koyduğum her şeyi seçik bir şekilde tasarlayabildiğimden, her ne kadar eski dünyada da seçik olmayan hiçbir şey yoksa bile, yine de Tanrı'nın ondan bir yenisini yaratabileceği muhakkaktır; zira, Tanrı'nın, bizim hayâl ettiğimiz her şeyi yaratmaya muktedir olduğu muhakkaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

Tabiat kanunları ve bu yeni dünya üzerine

Ama Tabiatın tek başına hangi yolla sözünü ettiğim Kaosun bulanıklığını ortadan kaldırabileceğini ve de Tanrı'nın Tabiata empoze ettiği kanunların neler olduğunu size söylemeyi daha fazla ertelemek istemem. Öyleyse, ilk olarak biliniz ki burada "Tabiat" ile, katiyen bir tanrıçayı veya başka türde bir hayâlî kudreti kastetmiyorum; bu kelimeyi, Maddenin ta kendisine işaret etmek için kullanıyorum ve Maddeyi de, ona yüklediğim bütün niteliklerle ve Tanrı'nın onu nasıl yarattıysa o şekilde muhafaza etmeyi hiç bırakmadığını*, düşünceme esas alarak" tasavvur ediyorum. Zira, Tanrı'nın onu böyle muhafaza etmeyi hiç bırakmamasından, bir tek bundan, maddenin kısımlarında birçok değişim olması gerektiği sonucu çıkar ki bu değişimlerin nedeni, fikrimce tamamen Tanrı'nın tesirine atfedilemez, çünkü Tanrı'nın tesiri hiçbir şeyi

* Descartes metnin orijinalinde "devam etmek" [*continuer*] fiilini kullanıyor; bu cümlede arka arkaya üç defa "etmek" yardımcı fillini kullanmamak için bunu "bırakmamak" diye çevirmeyi tercih ettim. Lütfen, "...devam ettiğini" manâsında alınız. (çev.) Maddenin korunumu yasası: Kâinattaki toplam madde miktarı sabit kalır. Lavoisier ile "kütlenin korunumu" biçiminde yeniden formüle edilen bu yasa, günümüzde yerini "enerjinin korunumu" yasasına bırakmıştır. Yani kâinatta sabit kalan şey, toplam potansiyel enerjidir, toplam moleküler kuvvettir. (çev.)

değiştirmez ve ben değişimlerin nedeni olarak Tabiatın kendisini görüyorum. Ve bu değişimlerin dayandığı kuralları da “Tabiat kanunları” adıyla anıyorum.

Bunu daha iyi anlamak için, maddenin nitelikleri arasında farz ettiğimiz kısımlarının yaratılmalarının başından itibaren çeşitli hareketlere sahip olduğunu ve dahası kısımlarının hepsinin her tarafta birbirine -herhangi ikisi arasında hiçbir boşluk bulunmaksızın- temas ettiğini hatırlayınız. Bundan zorunlu olarak, maddenin kısımlarının, hareket etmeye başladığı andan itibaren birbirlerine çarpa çarpa hareketlerinin değişmeye ve çeşitlenmeye başladığı sonucu çıkar; ve böylece Tanrı maddenin kısımlarını yarattıktan sonra da, yaratma *şeklinin aynısıyla* onları muhafaza etmesine rağmen, *aynı hâlde*^{*} muhafaza etmez: yani, Tanrı her zaman aynı şekilde tesir ettiğinden ve dolayısıyla cevher üzerinde de daima aynı tesirde bulunacağından, meydana gelen sonuç, rastlantısal görünen hayli çeşitlilik sergiler. Ve her birimizin malumu olması gerekeceği üzere hareketsiz olan Tanrı’nın daima aynı surette tesir ettiğine, rahatlıkla kanaat getirilir. Ama bu metafizik mülâhazalara kendimi daha fazla kaptırmaksızın, burada belli başlı iki üç kuralı ortaya koyacağım; öyle ki, Tanrı’nın bizim yeni Dünya-mız üzerinde bu kurallar uyarınca tesir uyguladığını düşünmek gerekir ve kanaatimce söz konusu kurallar sizin diğer kuralların hepsini teşhis etmenize de yetecektir.

Ama, her ne kadar duyularımızın gerçek Dünya’da daima tecrübe ettiği her şey bu iki Kuralın kapsadığı şeylere açıkça aykırı görünse de, o kuralları bana öğreten kanıt öyle güçlü geliyor ki, o kuralları, size tasvir

* İtalik vurgular bana ait. (çev.)

edeceğim yeni Dünya için farz etmeye mecbur olduğuma inanmaktan vazgeçemeyeceğim. Zira, sorarım bir hakikat ihdas etmek için -her ne kadar insan onu keyfine göre seçmek istese de- hangi temel, Tanrı'da bulunan sağlamlıktan ve sabitlikten/hareketsizlikten daha sıkı ve daha sağlam olacaktır?

Bu iki Kural da, bir tek Tanrı'nın sabit/hareketsiz olduğunu ve daima aynı türde tesir ederek hep aynı sonucu ürettiğini, besbelli ki kendine kılavuz alır. Zira Tanrı'nın, onu yarattığı ilk andan itibaren genel olarak bütün maddeye belirli bir miktarda hareket yerleştirdiği kabul edildiğinde, o hareketi hep aynı miktarda tuttuğunu itiraf etmek gerekir; bunun aksi, Tanrı'nın hep

Descartes'ın mekaniğinin ilk yasası: Toplam hareket miktarının sabitliği. Sözü Alfred Fouillée'ye bırakalım: «Descartes'ın tek hatası, hareketlerin “miktarını” değiştirmeksizin “istikametini” değiştirebileceğimizi farz etmesidir. Descartes hareketin istikametini değiştirme kudretini bize yüklemesi, cüz'i irademizi/ elindeliğimizi [*libre arbitre*] saklı tutmak içindir. İstikamet ancak, hareket miktarındaki farklılaşmayla değiştirilebilir. Leibniz de bunu pekâlâ göstermiştir, ama kuvveti açıklamak üzere doğru matematik formülü bulamamıştır (Leibniz hareket ile kuvvet arasında doğru ve verimli bir ayrım yapar. Ama onun formülü de hatalıdır. Sabit kalan şey, toplam canlı kuvvet, yani toplam potansiyel enerji, toplam moleküler kuvvettir). Sonuçta, modern bilime göre kâinatta sabit kalan şey nedir? Birbiriyle ters yönlerde doğru değişen iki niceliğin toplamıdır: bu iki nicelik, (Leibniz'in *canlı kuvvet* dediği) fiili enerji ve potansiyel enerjidir. Ama gerçekte, maddede hareket dışında başka bir “enerji” yoktur. Bu, Descartes'ın kavramış olduğu bir husustur: kelimenin tam anlamıyla “potansiyel enerji” yoktur; her enerji fiili ve “kinetik”tir. O hâlde modern bilimin farz ettiği iki nicelik, aslında kâinatın sabitliğinde hareketin iki farklı nicelik formudur. Bilim sonuç olarak toplam hareket miktarının kâh gözle görülür kâh ise görülemez biçimde sabit kaldığını bildiriyorsa, bu Leibniz'in değil, Descartes'ın bir başarısıdır. (Alfred Fouillée, *Descartes*, Türkçe edisyon: Efil Yay.)

aynı türde tesir ettiğine inanmamak olur. Ve bununla beraber, yaratıldığı ilk andan itibaren -hareketin eşit olmayan bir surette dağıtılmış bulunduğu- maddenin farklı kısımlarının sahip olabildikleri kuvvete göre hareketi aralarında devralıp devrettiği de kabul edildiğinde, Tanrı'nın maddenin kısımlarının sonra da aynı şeyi yapmayı hep sürdürmelerini sağladığı düşüncesi zorunlu bir sonuçtur*. Ve iki Kuralın içerdiği şeyler de bunlardır. Onlara bir üçüncüsünü de ekleyeceğim: bir cisim hareket ettiğinde, her ne kadar onun hareketi çoğunlukla eğri bir doğrultuda cereyan ediyorsa da ve yukarıda dile getirdiğim surette dairesel olmayan herhangi bir başka harekette bulunamıyorsa bile, yine de, cismin kısımlarının her biri ayrı ayrı, kendi hareketini daima doğrusal bir hatta sürdürmeye meyleder. Ve böylece onların faaliyeti, yani harekete geçme temayülleri, onların hareketlerinden farklıdır.

Meselâ, bir tekerlek kendi ekseninde döndürülürse, bütün parçaları dairesel olarak dönmesine rağmen, aslında temayülleri [*disposition*] dümdüz gitmek yönündedir; öyle olduğu, kazara tekerlekten bir parça kopup fırlasa açıkça görülür. Zira, kopup serbest kalır kalmaz hareketi dairesellikten çıkar ve düz bir hatta ilerler. Aynı şekilde, ucuna taş bağladığımız bir ipi döndürerek çevirdiğimizde, taş sadece ipi serbest bıraktığımız anda değil, elimizdeyken de düz bir hatta gitmek eğilimi sergiler ve baskı uygulayarak ipi gerer. Bu da bize, taşın daima düzgün doğrusal bir harekete meyilli olduğunu ve sadece zorlandığı için dairesel

* Descartes mekaniğin ikinci yasası: Kâinattaki toplam kuvvet miktarının sabitliği -ki Descartes'ın bu yasası doğru olduğu hâlde kuvvet bağıntısını *mv* ile formüle ederek yanıliyordu. (çev.)

hareket ettiğini gösterir*. Bu Kural, öbür iki kural ile aynı temele dayanır ve yalnızca şuna bağlıdır: Tanrı, her bir şeyi, devamlı bir tesirle ve herhangi bir süre önce olduğu hâliyle değil, onu muhafaza ettiği ilk anda nasıl ise öyle muhafaza eder**.

Bütün hareketler arasında tamamen yalın/basit olanı ve tüm yapısı tek bir anda kavranan da sadece doğrusal harekettir. Zira, doğrusal hareketi kavramak için, bir cismin belirli bir tarafa doğru hareket etmek üzere faal olduğunu -ki bu faaliyet cismin hareketli olduğu sürece tayin edilebilen ânların her birinde bulunur- düşünmek yeterlidir. Oysa, dairesel hareketi veya mümkün olan başka hareket biçimlerini kavramak için hareketin ânlarından en az ikisini veya daha doğrusu en az kısımlarından ikisini ve bir de onlar arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmak gerekir.

Descartes'ın hareket yasalarından ikincisi (ilk yasası "atalet"-tir). Aristoteles'çi felsefe, gaî nedenleri ve güzelliği dikkate alması bakımından dairesel hareketleri yalın ve temel farz ediyordu. Kepler bile, çemberin geometrik şekiller arasında en güzeli olduğu gerekçesiyle, gezegenlerin yörüngelerinin çember biçiminde olması gerektiğine hükmetmişti. Güzellikle ve gayelilikle ilgili mülâhazaları/değerlendirmeleri mekanikten kapı dışarı etmiş olan Descartes, bir tek doğrusal hareketin yalın ve temel olduğunu gösterir. Bugün artık itiraza yer bırakmayan bu yasayı Descartes hareketin korunmasına ilişkin genel yasadan tümdengelim yoluyla çıkarıyordu. (Alfred Fouillée, *age*.) Özelden genele doğru giderek özetlersek, Descartes, harekete dair yasalarını mekaniğin yasalarından ve onları da daha genel bir yasadan türetir: Maddenin korunumu yasası. Bu yasa, kâinatın toplam madde miktarının sabit kalması gerektiğini ifade eder. Ve Descartes bu yasasını da daha temel bir postülatattan tümdengelimle çıkarmıştır: Sürekli yaratılış. Descartes'a göre, her şeyin bir an önce var olması, bir an sonra da var olmasını sağlamaz. Bu itibarla Tanrı, kâinatı her an yaratmaktadır. Bir başka ifadeyle, Tanrı "mevcudiyet"i kaim tutar. (çev.)

DESCARTES'IN HAYATI VE ESERLERİ*

Kof bir kibri konumuzdan hariç tutarak söyleyecek olursak, dünyaya aşama kaydettirmiş ideaların müellifi [*auteurs*] âlimler ve filozoflar çıkarmış olan her halk, bununla iftihar eder. Hegel meşhur Fransız felsefe tarihçisi Victor Cousin'e, «sizin milletiniz de, dünyaya Descartes'ı hediye etmiş olmakla gururlanmayı fazlasıyla hak etmektedir» demiştir. Hegel, felsefe tarihi konulu incelemesinde, Descartes hakkında şunları yazar: «Kendine, dayanak olarak düşünceyi alması itibariyle, Descartes modern felsefenin hakikî kurucusudur. Bu zâtın, kendi çağı ve modern zamanlar üzerindeki etkisi hakkında söylenecek hiçbir şey, mübalâğa olmayacaktır. O bir kahramandır. Her şeyi, ta başlangıcından ele almıştır». Descartes'ın vatandaşları dışında kalan otoritelere atıf yapmayı sürdürecektir olursak, İngiltere'nin önde gelen âlimlerinden biri olan Huxley'e göre iki tip büyük adam vardır: Bunların ilki, kendi çağlarının aynaları gibidir ki bunlar Voltaire'in deyiimiyle “herkesin düşüncelerini en iyi şekilde ifade eder; çok daha yüce olan ikinci tip insanlarsa, iki veya üç asır sonra herkesin düşüncesi hâline gelecek şeyler dile getirir”. Huxley,

* Alfred Fouillée'nin *Descartes* başlıklı eserinden alınmıştır. Türkçe edisyon: Efil Yayıncılık, Ankara: 2009

“işte Descartes ikinci tip insanlardandır; gerek bilim-
de gerekse felsefede, modern zamanlardaki en önemli
ürünlere baktığınızda, onlara temel teşkil eden ideanın
yahut bizzat formun, Descartes’ın zihninin ürünü ol-
duğunu görürsünüz” der.

René Descartes 1596 senesinin Mart ayının son
gününde, Touraine ile Pitou yakınlarında küçük bir
kent olan *Lahey*’de dünyaya geldi. Babası Brötonya
yüksek mahkemesinde görevli bir hâkim olan Joa-
chim Descartes’tı. Kızlık soyadı Brochard olan annesi
Jeanne, küçük René’yi doğurduktan bir yıl sonra 16
Mayıs 1597’de beşinci çocuğunu doğururken hayata
veda etti. René’nin bu kardeşi ancak üç gün yaşadı.
Descartes annesinin ciğerlerindeki müzmin hastalığı
hakkında şunu söylemiştir: «Annemden bana, yirmi
yaşına kadar geçmeyen ve beni gören her doktora faz-
la uzun yaşamayacağımı düşündüren kuru bir öksü-
rük ve solgun bir ten miras kalmıştır». Babası, sağlık
açısından çok talihsiz doğmuş oğlunun bir sütanne
tarafından özenle bakılmasını sağlar. Sekiz yaşına
gelinceye kadar öğrenimi için üstüne fazla gitmez ve
onu kendi hâlinde oynadığı oyunlara koyverir. Fakat
buna rağmen, henüz küçük bir çocukken, düşünceli,
meraklı ve her şeyin nedenini soran bir karakteri ol-
duğunu fark eden babası, ona “küçük filozof” lâka-
bı takar. Sekiz yaşına girdiğinde, taptaze ve canlı bir
dimağa sahip René’yi, *La Flèche* kolejine kaydettirir.
Descartes zayıf bünyesi nedeniyle, hayatı boyunca
sürdüreceği bir alışkanlık olarak yatağına uzanarak
ders çalışma ve bol bol düşünme alışkanlığını kolejde
edinir. Kolejin son senesine kadar vasat ama düzenli

tempo tutturana Descartes, son sınıfta bilimler ve felsefe alanındaki çalışmalarının temposunu arttırır; öyle ki, “artık derslerde bize öğretilenlerle yetinmeksizin elime geçen her kitabı büyük bir iştahla okuyordum” demiştir. Onun bu okuma temposu, sonraki yıllarda okuyacağı pek fazla kitap kalmamasına neden olmuştur. Şurası muhakkaktır ki ilerleyen yıllarda daha az okuyacak ve kitaplığında sadece kendisini muhatap alan kitapları bulunduracaktır.

Aslen, Descartes’ın hoşuna giden başlıca konu “gereklıklarının apaçıklığı nedeniyle” matematiktir. Matematikçi koleji yıllarında henüz neye yaradığını ve “mekanik sanatlarda olduğu kadar kâinatın kuruluşunda da kullanıldığını” bilmeksizin sevmiştir. Sonradan bütün bilimleri bağlayacağı geometrinin de onun zihninde aritmetikten daha az iz bırakmış olduğu söylenemez.

Descartes kolejden on yedi yaşında mezun olur olmaz Paris’e gelir. Orada ilk zamanlarda eğlenceli bir hayat tarzını benimser ve tıpkı Pascal gibi iskambil oyunlarında bir süre sonra artık olanaklı bütün kombinasyonları kafasında tartacak kadar ustalaşır. Bu dönem pek uzun sürmez ve merak ettiği konuları araştırma tutkusuyla bir anda ortadan kaybolur. Orada edindiği oyun arkadaşları bile onun nereye gittiğini bilmez. Descartes’ın biyografisini kaleme alan Baillet, o sıralarda Paris’in kenar mahallelerinden birinde saklandığını yazar. İşin aslı öyle değildir: Hukuk tahsil etmek üzere Poitiers’e gitmiştir. Mezuniyetin sınavı kayıtları sonradan ortaya çıktığında, sınav komisyonunun düştüğü şu nota rastlanmıştır: *Nobilissimus*

*dominus Renatius Cartesius, creatus fuit baccalaureus in utroque jure*⁴.

Descartes takip eden yıl, gönüllü olarak Hollanda'da Prens Maurice de Nassau komutasındaki orduya katılır. Onu askerliğe yönelten savaşçılık içgüdüğü, “sonradan sönüp gidecek bir yürek kabarması”ndan ibarettir. İleri yaşlarında, profesyonel savaşçılık yaptığı “haysiyetli meslekler” sıralamasında, ancak alt sıralarda yer alacaktır: «Bugün artık insanların ekseriyetinin temel motivasyonu, bir kuş gibi hür olmaktır». Descartes askerlik mesleğini sadece kendisini yetiştirmek, türlü türlü ülkelere güvenlik içinde seyahat edebilmek, farklı milletlerin törelerini gözleriyle görmek ve bütün dünyadaki âlimlerle tanışabilmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

Breda'da görevde oldukları sırada, Descartes duvara asılmış bir afişin önünde durmuş bir kalabalık görür. Kalabalıkta yanındakilerden birinden, afişte yazan şeyi Fransızca'ya veya Latince'ye tercüme etmesini rica eder. O kişi de biraz alaycı bir üslupla tercüme eder: Bu, çözümünü bulana ödül vaat edilen bir geometri problemidir. Afişi tercüme eden kişi, genç subayla dalga geçmek amacıyla, problemin çözümünü ertesi gün getirip getiremeyeceğini sorar. O zât, Dordrecht kolejinin müdürü ve o sırada otuz yaşında olan ünlü matematikçi Isaac Beeckman'ın ta kendisidir. Descartes ertesi gün çözümü ona götürür. Descartes'in bilgisinden şaşkına dönen Beeckman, onunla dost olur. Descartes sonradan, *Abrégé de musique*¹

4 Söz konusu cümle, Descartes'in hukuk diploması almaya hak kazandığına dair kayıttır. (çev.)

[Hulâsa-i musiki], müziği çok seven Beeckman'a ithafen kaleme alacaktır.

Descartes orada geçirdiği iki yılın ardından Hollanda'dan Almanya'ya geçer ve Bavyera Dükalığı'nın birliklerine katılarak Otuz Yıl Savaşları'nın ilk çarpışmalarında muharebe eder. Uzun yıllar boyunca "insanlık komedyasında bir aktör olmaktan ziyade bir seyirci olarak o ülkeden bu ülkeye dolanıp durmak dışında yapacak bir işim yoktu" diyecektir. Descartes nihayet 1619'un başında, şiddetli kışın bastırmasıyla Bavyera sınırındaki Neubourg'ta mahsur kalır. "Vakit geçirecek hiçbir sohbetin olmadığı", "insanın aklını çekecek hiçbir tutkusunun uyanmadığı" bu zorunlu ikâmeti boyunca, bir kuzinenin ısıttığı küçük bir odada günlerce kapalı kalmış ve yalnız başına düşüncelere dalmıştır. Neubourg'ta konakladığı bu kış, hem Descartes'ın hayatında, hem de bilim tarihinde bir dönüm noktası olmuştur: cebri, geometriye tatbik etmeyi başarmıştır. O sıralarda muhayyilesi/imgeleme yetisi aşırı uyandırılmış bir durumdadır ve sonsuz çeşitlilikte kombine edilebildiğini gördüğü şekiller ve hareketler dünyasında yaşamaktadır. İşte o dünya, realite dünyasına gizli bir bağ ile bağlı olan, mümkünlerin dünyasıdır. Peki ama bu bağ kuran nedir? Descartes'ın zihninde bunun cevabı açıklığa kavuşur: bir yandan geometrik hakikatleri, diğer yandansa aritmetiğin veya cebirin hakikatlerini zihninde canlandırır ve onları tek bir genel bilim altında birleştirir: "evrensel matematik". Ardından da bir bütün olarak tabiatın sırrını evrensel matematikte keşfettiğine inanır. Descartes buraya kadar naklettiğimiz olayları *Discours de la Méthode*'ta

[Metot üzerine Konuşma] anlatır. Ölümünden sonra en yakın dostlarından Chanut tarafından kabrinin kitabesine yazdırıldığı gibi: «Kışın bir inzivada, kâinatın gizemlerini tabiatın kanunlarıyla kıyaslayarak her ikisinin sırlarını açabilecek tek bir anahtar olduğunu düşünmeye cesaret etti». Descartes, *Olympiques*'te şöyle söyler: «Cezbeyle dolu 10 Kasım 1619 gecesi, hayranlık uyandırıcı bir bilimin temelleri atılmış oldu». Bu, cebrin, geometrinin ve mekaniğin tek bir bilime, düzenin ve orantının bilimine indirgenmesiyle bir arada, analiz ve sentez yöntemidir. Baillet'nin naklettiğine göre, Descartes o gece peşpeşe üç rüya görür ve bunları ilâhî bir işaret olarak yorumlar.

Descartes'ın felsefesi, matematik ile metafizik olmak üzere iki karakteristik döneme ayrılabilir. İlk dönemi yukarıdaki açıklamaya çalıştığımız gibi, seyahat ettiği, orduda subay olarak görev aldığı, bilimler konusunda kafa yorduğu, çeşitli ülkelerin insanlarını tanıma fırsatını bulduğu ve o ülkelerdeki âlimlerin keşifleriyle tanıştığı bir dönemdir. Descartes bir işaret olarak yorumladığı rüyalarıyla başlayan ikinci dönemdeyse, üyelerine “hakikî bilimi” öğretmeyi vaat eden gizli dernek *Rosenkreuser*'e⁵ üye olmaya çabalar. Bu çabaları sonuçsuz kalsa da, *Trésor mathématique de Polybius le cosmopolite* başlığıyla kaleme aldığı bir çalışmasını *Rosenkreuser*'e ithaf eder.

Descartes muzaffer bir ordunun neferi olarak Prag'a girince, Tycho Brahe'nin icatlarından oluşan

5 Nüremberg'te, Rosenkreuz adlı bir Alman tarafından kurulmuş, bâtinî [*esotérique*] ilimlerle uğraşan tarikatvarî bir dernek. (çev.)

meşhur koleksiyonunu arar, ama bulamaz. Ardından, ordudan ayrılarak seyahatlerine devam eder: Kuzey Avrupa'da bir süre dolaştıktan sonra güneye, İtalya'ya geçer. Önce Venedik'te, ardından da Roma'da bir süre kalır. Descartes'ın bu esnada hac ziyaretini ifa ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu seyahatlerinde, dünyanın farklı coğrafyalarındaki insanların âdetlerinin ve törelerinin akıl almaz çeşitliliğine şahit olur. Öyle görünmektedir ki Descartes, aklın ve ideaların sabit/değişmeyen dünyası yanında, farklı ülkelerin vatan-daşlarının tecrübelerinin birbirinden ne kadar değişik olduğunu gözlemlemekten felsefî bir keyif duyar. Fakat, bu gözlemlerinden çıkardığı sonuç, "akla dayalı olmayan ve sadece âdetlerden kaynaklanan hiçbir şeye inanmamak" gerektiridir.

İtalya'dan Fransa'ya dönüşünde, Suse vadisinden geçerek yoluna devam eder ve Cenis Dağı'nın yüksekliğini ölçmek üzere bir süre dağın çevresinde konaklar. O esnada meteorolojik gözlemler yapar ve çığ düşmesinin nedenlerini araştırır. Descartes bundan kısa süre sonra, Kardinal Bérulle ile tanışma ve sohbet etme fırsatı bulur. Bu görüşmesinin ardından, artık çalışmalarını tamamen felsefeye vakfetmeye karar verir. Aslına bakılırsa, teorik çalışmalarının yanında pratik meşguliyetlerinden hayatının sonuna kadar yakasını kurtaramayacaktır. Meşhur benzetmesinde, Descartes evrensel bilimi bir ağaç gibi tasavvur etmiştir: metafizik, ağacın kökü; fizik, gövdesidir; insanlığın meyvelerini topladığı üç ana dalı ise, mekanik, tıp ve ah-lâktır. Descartes 1628'de, işi başından aşkın insanların

“çölü” dediği⁶ Hollanda’ya dönerek sakin kafayla, ağacının eksik kısımlarını tamamlayacaktır. Baillet’nin naklettiğine göre, Descartes henüz felsefesinin hiçbir bölümünü geliştirmiş değildir. Hollanda’da bazı münasebetsiz kişilerin huzurunu kaçırmaması için, oturduğu evleri sık sık değiştirerek tam yirmi senesini geçirir. Ünlü bir mektubunda, Balzac’a şöyle yazmıştır: «Burada, kimse beni tanımadan yaşayabiliyorum. Her gün, neredeyse boş bir vadide yapılabilecek bir rahatlıkla, insan seli arasında yürüyüşümü yapıyorum. Rastladığım insanlar, üzerimde adeta ormandaki ağaçlar ya da kırlardaki koyun sürüleri gibi bir intiba uyandırmak dışında hiçbir rahatsızlık vermiyor. Dünyada, buradakinden daha hür olunabilecek başka bir yer mi var?»

Hürriyet ve zihnin sükûneti, filozofumuzun en sevdiği iki şey, hayatını vakfettiği hakikatin araştırılmasının en önemli iki koşulu olmuştur. Bağımsız düşünmenin önünde engel teşkil edecek her şeyi reddetmiş olan Descartes, birilerine birtakım sözler vermekten, yahut vaatlerde bulunmaktan daima kaçınmıştır. Müzmin bir bekâr⁷ olarak ömrünü geçirmesi de, düşünme ve araştırma tutkusuyla bağlantılı olsa gerekir.

6 Descartes’ın ailesinden kalan arazilerin satışından eline geçen parayı idareli harcayarak, çalışmaya hiç ihtiyaç duymadan rahat bir hayat sürdüğü düşünülüyorsa, geçinmek için çalışıp didinen insanların telâşına neden anlam veremediği açıklık kazanır. (çev.)

7 Descartes resmen hiç evlenmemiş olmakla birlikte, Hollanda’daki uzun ikâmeti sırasında, hizmetçisiyle ilişkisinden Francine adını verdiği bir kız çocuğu dünyaya gelmiş, ama ancak beş yıl yaşamıştır. (çev.)

Descartes'ın Hollanda'daki ikâmetine tekabül eden metafizik döneminde, bilimlerle ilişkisi sürmektedir; ama artık başka bir kılık altında: Descartes'ın farklı bilimlerle meşguliyeti, dünyayı topyekûn kavrayacak bir senteze teşnedir. İşte bu amaçla üzerinde hevesle çalışmakta olduğu *Le Monde (ou Traité de la lumière-çev.)* [Dünya ya da ışık üzerine inceleme] başlıklı eserini yazmayı, 1633 yılının Haziran ayında aldığı, Galilei'nin mahkûm edildiği haberi üzerine bir kenara bırakır.

Böylece Descartes, Malebranche gibi ideal dünyada kendini kaybetmiş bir metafizikçi olarak değerlendirilemez. Descartes gözlerini tabiata açık tutarken kafasının arkasındaki düşünce, her zaman idealist bir karakter taşır. İnsanın hayatında önce “metafiziğin ilkelerini kavraması, ondan sonra uzamlı dünyayı etüt etmesi” gerektiğini birçok vesileyle dile getirmiştir. Çok ilginç mektuplarından birinde, Prens Elisabeth'e, insanın yalnızca zihnindeki metafizik idealar üzerine tefekkürle [*méditer*] meşgul olmasını, “muhayyileyi/ imgeleme yetisini ve duyuları tatil etmek” ile aynı kapağa çıkacağı için “çok sakıncalı” bulduğunu ifade etmiştir. Yine aynı mektubunda, çalışmalarında daima göz önünde bulundurduğu “başlıca kural”ın, yalnızca müdrikesini/ anlama yetisini meşgul edecek düşüncelere, yani metafiziğe yılda sadece birkaç saatini; buna karşılık, “hem müdrikeyi hem muhayyileyi/ imgelemi meşgul edecek düşüncelere, yani matematiğe ve fiziğe ise her gün birkaç saatini ayırdığını” kaydeder. Gününün geriye kalan kısmını ise, ciddi adamlarla tartışma fırsatı bulduğu günler hariç, dinlenmeye ve yürüyüş

yapmaya ayırır. Uykuya gelince, Descartes daima uykusuna düşkün biri olmuştur⁸. Bu hususu Balzac'a yazdığı mektubunda "her gün muntazaman on iki saat uyurum" diye ifade ederken şunu ekler: «Uyandıktan sonra da bir süre hâlâ rüyalarımın etkisi üzerimde olduğu hâlde, henüz gece ile gündüz düşünceleri arasında belirgin bir fark olmaksızın gezintiye çıkarım. Uyandığımı iyiden iyiye hissetmişim, duyularımın tam olarak açılmasıyla gerçekleşir».

Descartes *Traité des passions de l'âme* [Ruhun teessürleri üzerine inceleme] başlıklı eserini Prenses Elisabeth'in ısrarlarına dayanamayarak kaleme alır. Eserin elyazmasını, aradan epey zaman geçtikten sonra kraliçeye yollar ve eseri nihayet 1649'da Amsterdam'da yayınlanır. Descartes, zeki hanımefendilere ders vermekten hoşlanırdı, zira kadınları daha az peşin hükümlü, daha doğal bir kavrayışa sahip, daha açık ve samimi bulurdu; bunlar da ona öğretme şevki veren özelliklerdi. İnsanın kalbine hitap eden konularda daha hassas olan kadınların bilhassa psikoloji ve ahlâk konularına düşkün olduğunu görüyordu. Bu bakımdan Descartes'ın Seneca'yı yorumlama ve en yüksek iyinin mahiyetini araştırma çabası esasen, ya Elisabeth'e ya Christine'e cevap arayışının ürünüydü; ve Chanut'ya hitaben sevgi/aşk konusunda yazdığı müthiş mektubunun çıkış noktası da yine Christine tarafından yöneltilmiş sorular olmuştur. O sıralarda Descartes artık bu konularla daha fazla ilgilenecek bir yaşa geldiğini düşünüyordu. Bundan böyle özellikle

8 Doğuştan ciğerleri zayıf olan Descartes'ın, her fırsatta bol bol dinlendiği bilinmektedir. (çev.)

insan hakkında yazma arzusunun önüne geçemediğini dile getiriyordu. Her büyük öğretinin en sonunda pratik alana açılması mukadderdir ve Descartes da zaten her zaman, spekülasyonlar kadar uygulamaya dönük çalışmalara düşkün olmuştur. Bu husus, onun mizacının ana hatlarından biridir.

Descartes teolojik münakaşalara her zaman mesafeli yaklaşmıştır. Samimi bir Hristiyan olmakla birlikte, bilimi ve felsefeyi “dinî hakikatler”den *ayrı* tutar. Tanrı’nın akılla kavranabilir olmadığına dair düşüncesi, bir yandan bizi aşan bir esrardan ibaret olan vahyin kabulüne, diğer yandansa bu tür esrarengiz meseleler üzerinde tartışmanın beyhudeliğine dayalıydı. Şöyle söyler: «İlâhiyata/teolojiye hürmetim büyük, ama o alanda başarılı çalışmalar yapabilmek için bazı olağanüstü semavî destekler gerektiğini ve *sıradan bir adamdan fazla* bir şahsiyet olmak gerektiğini düşünürüm». Bu sözleri, kuşkusuz Descartes’ın aldığı eğitimle alâkalıdır. Cizvitler derslerinde, imanı bilimden açık açık ayırt ediyor ve öğrencilerinin de böyle yapmasını, kilisenin otoritesine dil uzatmamak kaydıyla teşvik ediyordu. O dönemde, teolojiyle çatışmaya düşmesi kaçınılmaz olan “kritik eden tarih”, jeoloji, antropoloji gibi bilimler henüz kurulmamıştı. Cizvitler’e nazaran daha az toleranslı olan Jansenistler ise, bilimlerin epey bir kısmına kuşkuyla yaklaşıyordu. Descartes ise, çok daha engin bir hoşgörü anlayışına sahipti. Bilimlerle bağdaşan bir teoloji yanlısıydı. Dinî inançların ülkeden ülkeye ne kadar farklılaştığını mükemmelen görecektir kadar dünyayı dolaşmıştı. Kendi dinini hem başka dinler kadar -ve hatta belki de daha- kıymetli

bulduğundan, hem de “içine doğduğu din o” olduğundan, muhafaza etmişti. Reform yanlısı ilâhiyatçı Regius, Descartes’ı imanın temellerini incelemeye de felsefesine gösterdiği kadar özen göstermeye davet ettiğinde, şöyle cevap vermiştir: «Kralın ve sütannemin inandığı dine inanıyorum. Kültü [*culte*] değiştirmek isteyenlere tek tavsiyem, babalarının imanında huzura kavuşmaları olacaktır».

İncil’in “figüratif anlamı”, birer mümin de olan büyük zihinlerin önünde daima engel teşkil etmişti. Descartes’a göre “Kitab-ı Mukaddes’te sık sık geçen ve pekâlâ da bazı hakikatler içeren, ama avama seslenen ve herkesçe farklı anlaşılabilen şekilde Tanrı’dan söz etme tarzları vardır”. Buna karşılık, mutlak bir değer taşıyan ve akla dayanan bir imanın konusu olan farklı söz etme tarzları da vardır: «Bunlar, daha yalın ve saf, kişiden kişiye anlamı değişmeyen tarzlardır». Burada, Descartes’ın felsefesi söz konusu olduğunda hepimizin hatırladığı, “duyulur olan” ile “aklî olan” arasındaki ayrımla bir kez daha karşılaşırız. Onun bütün felsefesinin temelinde yer alan bu ayrım, dinî inancının da temelidir. İncil’in lâfzına bakıldığında “öldürülmüş” olduğu anlaşılabilen Ruhülkudüs [*Saint-Esprit*] aslında capcanlı göğe çekilmiştir ve bu “yalın ve saf hakikat, zamana ve onu okuyan kişiye göre değişmez”.

Descartes’ın Matmazel Schurmann’a hitabına bakıldığında, lâfzî anlamıyla ve detaylarında Kitab-ı Mukaddes’ten alınacak ilhama dair öyle pek de sağlam bir iman sergilemediği söylenebilir. Descartes Musa’nın anlatıldığı bâbı, halka popüler bir dille seslenen çocukça bir bölüm olarak görüyordu. Matmazel

Schurmann'ın cevabı üzerine ona yazdığı ikinci mektubunda Descartes, Musa'nın yaratılış hakkında kesin olarak ne söylemek istediğini anlama merakından, Eski Ahit'i orijinal dilinden okumak için İbranice öğrendiğini, ama "Musa'nın *açık ve seçik* hiçbir şey söylemediğini" ve "felsefede kendisine hiçbir ışık tutmayan" bu okuma çalışmasını bir yana bıraktığını belirtir. Aynı mektubunda Descartes ilginç bir kitap yazma hayâlinden de bahseder: Mucizeler üzerine. Bütün mucizeleri sadece bilimle, bilhassa da optikle ve tıpla açıklamayı tasarlamaktadır.

Descartes *Le Monde*'u yayına hazırlamayı bir kenara bırakmasını takiben, "istirahat hâlinde ve çocukluk günlerindeki gibi yaşamayı" arzuladığını beyan eder⁹. Fakat yine de ümidini tamamen yitirmiş sayılmaz ve Dünya hakkındaki incelemesinin "günün birinde saklandığı yerden çıkabileceğini" ifade eder¹⁰. Bu ihtiyatlı döneminde, Latince kaleme aldığı *Principia Philosophiae*'da [Felsefenin İlkeleri] yerkürenin hareketine dair teorisini kurnazlıkla, zevahirde/görünüşte sanki dönüşünü inkâr ediyormuş gibi sunar. İhtiyatsızlığı nedeniyle başına iş açan arkadaşı Regius'a da çatmıştır.

9 Galilei'nin mahkûm edildiği haberini alması üzerine endişelenen Descartes'ın -o da Galilei gibi Dünya'nın Güneş'in çevresinde döndüğünü savunduğu için- *Le Monde*'un elyazmasının bir kısmını yakmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu eseri nedeniyle herhangi bir kovuşturmayla uğramaktan ve ömrünün kalan son yıllarını sıkıntı içinde geçirmekten kaygılandığı açıktır. Gençliği muharebe meydanlarında ve yorucu seyahatlerle geçmiş ve kırk yaşına merdiven dayamış filozofun bu endişesi, büsbütün anlaşılabilir bir şey de değildir. (çev.)

10 *Le Monde ou Traité de la lumière* Descartes'ın ölümünden on dört yıl sonra, 1664'te yayınlanabilecektir. (çev.)

Muharebe meydanlarında hoyratça harcanmış bir gençliğin ardından Descartes, Katolik olarak dünyaya gelmiş, Cizvitler tarafından yetiştirilmiş ve bir Protestan itidaline/ılımlılığına sahip bu adam, ilâhiyat konularında bir deyimle neredeyse “ceylan gibi ihtiyatlı” olacak kadar aşırıya kaçacaktır. Descartes’ın şüphe ve kritik metodu [tarihin bir cilvesi olarak-çev.], kısa sürede ilâhiyat alanına ve dinî tefsire de uyarlanacaktır. Hollandalı Kartezyenler ve Spinoza da ona yakındır. Bütün tedbirlerine rağmen Descartes son yıllarında Hollanda’da bile ilâhiyatçıların şimşeklerini üstüne çeker. Hollandalı Kartezyenlerin ana temayülü/eğilimi, ilâhiyatı akla tâbi kılmaktı; onlara muhalif ilâhiyatçılar da Kartezyenleri kendi saflarına çeker. Ortodokslar alarm hâlinindedir ve sonunda Descartes, Utrecht Üniversitesi Rektörü Voetius tarafından, senato önünde “ateizm” suçlamasıyla savunma vermeye çağrılır¹¹. Fransız büyükelçiliğinin müdahalesiyle bu süreç durdurulur.

Descartes Kraliçe Elisabeth tarafından uzun zamandan beri ısrarla İsveç’e davet edilmektedir; nihayet bu ısrarlara dayanamaz ve Hollanda’dan ayrılarak büyük bir hürmetle karşılanacağı Stockholm’e göçer. Her sabah beşte düzenli olarak kraliçeyle sarayın kütüphanesinde felsefe dersleri yapar. Ne var ki doğuştan akciğer zafiyeti olan filozofumuz, yörenin sert iklimine ve Hollanda’daki rahat hayat tarzının birdenbire

11 Bu hususta, Descartes’ın bir biyografisini veren Geneviève Rodis-Lewis farklı bir beyanda bulunur: Descartes’ın senato önüne, kendisine yönelik bir suçlamayla değil, arkadaşı Regius’u savunmak üzere çıktığını belirtir [Bkz. “Chronologie”, *Discours de la Méthode* içinde, Garnier-Flammarion, Paris, 1966]. (çev.)

değişmesine ayak uydurmakta zorlanır. Stockholm'e gelişinin üstünden henüz dört ay geçtiği hâlde, güçten düşerek hastalanır. İsveçli hekimlerin bütün gayretine rağmen, 11 Şubat 1650'de, elli dört yaşındayken hayata veda eder¹².

- 12 Descartes'ın naaşı 1667'de Paris'teki Saint Etienne du Mont Kilisesi mezarlığına nakledilmiştir. 1819'da ise, Saint Germain Katolik Kilisesi mezarlığına nakledildiği sırada kafatasının eksik olduğu fark edilir. Gerçek, bir süre sonra ortaya çıkar: Descartes'ın kafatası son olarak İsveçli bilim adamı Jacob Berzelius'un eline geçmiştir. Ünlü Fransız bilim adamı George Cuvier'ye ulaştırılan kafatası, Fransız Bilimler Akademisi'ne teslim edilir. Merhum filozofun naaşının İsveç'ten Fransa'ya nakledilme işlemleri esnasında İsveçli görevli Isaac Planstrom'un, kafatasını aldığı ve üzerine imzasını attığı anlaşılmıştır. Descartes'ın kafatası elden ele dolaşmış, en sonundaysa ünlü antropolog Broca'nın teklifiyle İnsan Müzesi'ndeki yerini almıştır. (çev.)

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Fransızca:

ADAM Charles – TANNERY Paul, *Œuvres de Descartes*, cilt: XII, Paris, 1910.

BAILLET Adrien, *La Vie de monsieur Des-Cartes*, (elektronik edisyon) http://fr.wikisource.org/w/index.php?title=Fichier%3ABaillet_-_La_Vie_de_monsieur_Des-Cartes%2C_seconde_partie.djvu&page=428

DESCARTES René, *Recherche de la vérité par les lumières naturelles*, (elektronik edisyon)

http://fr.wikisource.org/wiki/Recherche_de_la_v%C3%A9rit%C3%A9_par_les_lumi%C3%A8res_naturelles

DESCARTES René, *Le Monde ou Traité de la lumière*, (elektronik edisyon) http://classiques.uqac.ca/classiques/Descartes/extraits/le_monde/le_monde.html

Türkçe:

ADAM Charles, *Descartes: hayatı ve eserleri*, çev: Mehmet Karasan, MEB Yay., İstanbul, 1991.

DESCARTES René, *Tabiat Işığın ile Hakikati Arama*, çev: Mehmet Karasan, MEB Yay., İstanbul, 1988.

DESCARTES René, *Metot üzerine Konuşma*, çev: Atakan Altınörs, Paradigma Yay., İstanbul, 2010.

FOUILLEE Alfred, *Descartes: hayatı ve eserleri*, çev: Atakan Altınörs, Efil Yay., Ankara, 2009.

Latince:

DESCARTES René, (Lat./Fr.) *La Recherche de la Vérité par la lumière naturelle*, Livre de poche, Paris, 2007.

KAVRAMLAR DİZİNİ

A

açık 13, 16, 37, 48, 51, 65, 67,
69, 84, 85, 86, 88
âdet 39, 46
ahlâk 85
akıl 27, 44, 82
aklî 87
aksiyom
aldanma 23, 47
algı 25, 26
analiz 81
apaçık 66
aritmetik 78, 80
ateizm 89

B

bilgi 19, 23
bilim 7, 10, 17, 31, 57, 80, 90
bilinç 49

C

cebir 80, 81
cevher 35, 37, 72
cisim 37, 39, 42, 67, 74
Cizvit 86, 89

D

devlet 22, 58
dil 86
din 87
doğruluk 51
duyum 43, 62, 63, 64

E

erdem 25

F

felsefe 19, 37, 41, 75, 76, 78, 89
filozof 9, 77
fizik 7, 9, 58, 82
fitrî 14, 15

G

geometri 79

H

hafıza 22
hakikat 20, 25, 73, 87
hata 42, 48
hayvan 34, 37, 47
Hristiyanlık 86

hukuk 4, 19, 79
 hüküm 48, 51
 hürriyet 83

I

idea 37, 61
 idealizm 84
 idrak 23, 49
 ilâhiyat 89
 iman 23, 27, 87
 inanç 29
 İncil 87
 intiba 83
 irade 26, 28
 iradî 41
 ispat 23, 26, 31, 46

K

kâinat 58, 78, 81
 kanun 58, 68, 71, 72, 81
 kaos 68, 69
 Katolik 89, 90
 kesinlik 36
 kilise 86
 kıyas 44
 kombinasyon 78
 konuşma 18, 24, 45, 53, 81
 kötülük 25
 kudret 67
 kural 44, 75, 84
 kuvvet 58, 73, 74

M

madde 67, 69, 71, 75
 maddî 25

makine 25, 38, 42, 43
 mantık 44, 45, 46
 matematik 40, 73, 80, 81
 mefhum 51, 53
 mekanik 78, 82
 meleke 27
 metafizik 34, 72, 81, 82, 84
 metot 35, 52
 mevcudiyet 75
 modern 19, 73, 76, 77
 müdrike 84
 muhakeme 16, 25, 30, 45
 muhayyile 10

O

ölümsüz 25
 otomat 25

P

psikoloji 85

R

realite 80
 ruh 21, 23, 37

S

sağduyu 39
 savaş 79
 seçik 13, 37, 48, 51, 53, 70, 88
 sentez 81
 septik 41
 skolastik 38
 şüphe 9, 28, 31, 32, 33, 34, 36,
 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 61, 64, 89

T

tab 63

tabiat 14, 26, 58, 62, 66

Tannı 28, 33, 58, 65, 66, 67, 68,

70, 71, 72, 73, 74, 75, 86, 87

tecrübe 22, 38, 61, 72

teessür 85

temayül 74, 89

teoloji 86

töre 79, 82

tümdengelim 75

tümel 35

U

uzam 69, 84

uzay 9, 66, 67

Y

yanılgı 29, 47, 51

yasa 71, 75

Z

zorunlu 16, 43, 72, 74, 80